

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК (КУРС ЛЕКЦІЙ)

СУМИ 2011

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ

Кафедра менеджменту в галузях АПК

ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК (КУРС ЛЕКЦІЙ)

**для студентів 4 курсу спеціальності 6.130400 «Садово-паркове
господарство» денної та заочної форми навчання**

СУМИ 2011

УДК 159.9

Укладач:

Щербак О.Г. – старший викладач кафедри менеджменту в галузях
АПК

Навчальний посібник (курс лекцій) з навчальної дисципліни
«Психологія» для студентів 4 курсу спеціальності 6.130400 «Садово-
паркове господарство» денної та заочної форми навчання - Суми: СНАУ,
2011.- 73 с.

Рецензенти: к.б.н., доцент кафедри ботаніки і фізіології рослин, декан
агрономічного факультету Сумського НАУ Коваленко
І.М.;
к.е.н., доцент кафедри виробничого менеджменту і
підприємництва Ковбаса О.М.

Відповідальна за випуск Дубовик С.Г., к.е.н., доцент завідувач
кафедри менеджменту в галузях АПК

Рекомендовано до видання методичною радою ННІ економіки та
менеджменту Сумського національного аграрного університету
Протокол № 3 від “28” січня 2011.

Зміст

Вступ

Тема1. Психологія в комплексі наук про людину.

Тема2. Психологія особистості.

Тема3. Психологія спілкування і діяльності.

Тема4. Людина в колективі.

Тема5. Людина в колективі.

Рекомендована література

ВСТУП

Діяльність в умовах ринкових відносин вимагає від випускників вищих навчальних закладів інтелектуальної мобільності та психологічної адаптації до складних і мінливих умов трудової діяльності, а також навичок регулювання міжособистісних, ділових і сімейних взаємовідносин.

Програма навчальної дисципліни «Психологія» поєднує елементи загальної педагогіки, соціальної та інженерної психології, етики. З одного боку курс містить низку загальних тем, глибина вивчення яких може змінюватися залежно від конкретно – специфічних умов навчання, а з іншого – деякі теми відбивають специфіку майбутньої професійної діяльності студента.

Метою вивчення дисципліни є формування у студентів знань з основ психології та набуття відповідних умінь та навичок сучасної особистісної та ділової комунікації.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- природу психіки людини; основні психічні функції та їх фізіологічні механізми;
 - форми засвоєння людиною дійсності, роль свідомості та самосвідомості у поведінці, діяльності, формуванні особистості людини;
 - основні соціально – психологічні умови, що забезпечують життєдіяльність людини; мотиви, що спонукають до трудової діяльності;
 - наукові теорії психології, які пояснюють сутність соціально – психологічних проблем груп і колективів та психологічних клімат у них;
 - основи міжособистісної культури спілкування; психологію спілкування і діяльності;
 - основи професійної діяльності; психологію ринкових відносин, переговорів та управління тощо;
- уміти:

- визначати типи темпераменту, складати психологічну характеристику особистості;
- інтерпретувати власні психічні стани, усвідомлювати закономірності міжособистісних стосунків у побуті та колективі; визначати стиль керівництва колективом;
- застосовувати теоретичні знання до вирішення практичних проблем виробництва, соціально – професійного самовизначення;
- здійснювати психологічний аналіз виробничої діяльності і дисципліни.

В процесі вивчення дисципліни студенти працюють над опануванням навчально-методичного комплексу, над виконанням завдань у робочому зошиті, виконують самостійну роботу у вигляді рефератів, тестування, контрольних робіт та ін.

Тема 1. Психологія в комплексі наук про людину

План

1. Система явищ, які вивчає сучасна психологія.
2. Предмет і завдання психології.
3. Методологія психології.

1. Система явищ, які вивчає сучасна психологія.

Психологія – одна з наук про людину, її життя та діяльність. Як наука, вона одночасно і стародавня і молода. Перші спроби зрозуміти таємниці людської душі належать до середини I тис. до н.е., але точною експериментальною наукою вона стала порівняно недавно.

Термін «психологія» походить від двох слів, що в перекладі з грецької – «душа» і «вчення». Тобто, психологія – вчення про душу, наука про душу. У сучасній психологічній науці замість поняття «душа» використовується поняття «психіка». Отже, психологія – наука про психіку людини і тварини, про закономірності виникнення і розвитку психіки, і про три основні форми психічної діяльності: психічні процеси, психічні властивості, психічні стани.

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії, яка полягає в суб'єктивному відображенні об'єктивного світу. Високоорганізована матерія – це нервова система загалом і особливо вищий відділ головного мозку – кора півкуль головного мозку. В основі психіки лежить здатність як живої, так і неживої матерії відображувати (реагувати, взаємодіяти) з оточуючими предметами, наприклад: образ у люстерку, слід на піску і т.д. Ця здатність психіки дістала назву відображувальної діяльності. Науковий аналіз діяльності мозку поданий у працях наших видатних фізіологів І.П.Павлова та І.М.Сеченова у роботі «Рефлекси головного мозку»

(1863р.), де зазначається, що психічна діяльність – це рефлекторна діяльність, і що її рефлекси включають в себе три ланки:

1. Початкова – збудження в органах чуття;
2. Центральна – процеси збудження і гальмування, що відбуваються в мозку. На їх основі відбуваються психічні явища, як відчуття, сприймання і т.д.;
3. Зовнішні рухи і дії людини.
4. Корегуюча (зворотнього зв'язку).

Всі ці ланки пов'язані між собою і утворюють рефлекторну дугу.

Отже, психіка існує там, де існує найпростіша нервова система. Питання про психіку по-різному розглядається матеріалістами і ідеалістами. Правильність думки останніх, що психіка – явище вторинне і походить від матерії, підтверджується еволюцією розвитку психіки, в якій виділяють:

1. Сітковидна (дифузна) нервова система: гідра, медуза, актинія. На будь-який подразник живі істоти реагують не диференційовано, а дифузно, всім тілом. В них немає ще керівного центру.

2. Гангліозна (вузлова, ланцюжкова): черви. В кожному сегменті тіла знаходяться вузли, всі вони з'єднані між собою і організм діє як єдине ціле. Головний вузол має складнішу будову, ніж всі останні.

3. Сенсорна стадія розвитку психіки. Чітко виділяється черевна, грудна і головна частини, ускладнюється головний вузол. На цій стадії відображуються окремі якості і властивості предметів, але немає ще синтезування, тобто відображення предмета в цілому. Таке відображення характерне для комах. Саме тому павук реагує на вібрацію павутиння і поспішає до мухи, але якщо павука і муху посадити в стакан, то павук тікатиме від мухи.

4. Центральна нервова система, яка з'являється у хребетних тварин. Для неї характерно виділення спинного і головного мозку, поява кори, ієрархія (підкорення нижчих відділів нижчим), розподіл

функцій окремих ділянок кори. Розвиток центральної нервової системи проходить у різних тварин неоднаково і нерівномірно. Він залежить від способу життя виду, особливостей середовища. Так, якщо для птахів провідне значення має зір, то зорова ділянка кори одержала найбільшого розвитку.

5. Перцептивна стадія розвитку психіки – здатність відображувати одночасно кількість подразників і синтезувати їх в образ предмета.

6. Найвищим розвитком психіки є поява свідомості. Це властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій; в попередньому мисленню накресленні їх і передбаченні наслідків; у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю.

Між впливом подразника, що діє на організм і реакцією організму утворюються тимчасові зв'язки, їх утворення є важливою функцією головного мозку. Для будь-якого виду психічної діяльності, як діяльності мозку, тимчасовий нервовий зв'язок є головним фізіологічним механізмом. Таким чином, психічне є властивістю мозку.

Основними формами психічної діяльності є: психічні процеси, психічні властивості, психічні стани.

Психічні властивості – це відображення дійсності у формі таких психічних явищ, як: відчуття, сприймання, увага, пам'ять, воля, почуття, уява, мислення, мовлення.

Всі вони розподіляються на три класи (групи, сфери):

1. Пізнавальні психічні процеси (відчуття, сприймання, увага, пам'ять, мислення, уява)
2. Вольові психічні процеси (воля)
3. Емоційні психічні процеси (почуття)

Психічні процеси визначають зміст і характер пізнавальної діяльності.

Пізнавальна діяльність – процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Відображення реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого (первинного, нижчого) та абстрактного (вторинного, вищого) пізнання. Чуттєве пізнання характеризується тим, що предмети і явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуття людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори і відображаються у мозку. До цієї форми пізнання належать пізнавальні психічні процеси відчуття і сприймання. Відчуття – це психічний процес, що полягає у відображенні у мозку людини окремих властивостей і якостей предмета при їх безпосередній дії на органи чуття (зору, слуху, зовнішні, проміжні, внутрішні і т.д.). Сприймання – це психічний процес, що полягає у відображенні в мозку людини цілісних предметів і явищ навколишнього світу при їх безпосередній дії на органи чуття (простору, часу, руху і т.д.). Враження, одержані за допомогою відчуттів і сприймань, несуть інформацію про зовнішні ознаки та властивості об'єктів, утворюючи чуттєвий досвід людини.

Вищою формою пізнання людиною дійсності є абстрактне пізнання, що відбувається за участю процесів мислення та уяви. Мислення – це психічний процес, що полягає в опосередкованому і узагальненому пізнанні навколишньої дійсності в її суттєвих зв'язках і взаємозалежності (наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне і т.д.). Уява - це психічний процес, що полягає в створенні нового у формі образів-уявлень (творча, довільна, відтворююча і т.д.). Істотною особливістю мислення та уяви є опосередкований характер відображення ними дійсності, зумовлений використанням раніше здобутих знань, досвіду, міркуваннями, побудовою гіпотез тощо.

Важливу роль у пізнавальній діяльності людини відіграють пам'ять і увага, які зосереджують свідомість та своєрідно відображають, фіксують і відтворюють те, що відображується в процесі пізнання.

Важливою характеристикою пізнавальної діяльності є емоційні та вольові процеси, які спонукають особистість до активних дій, вольових актів. Отже, пізнання предметів і явищ об'єктивної дійсності, психічного життя людини здійснюється всіма пізнавальними процесами. Але кожний з них має певні закономірності, постає у психічній діяльності як провідний, або як допоміжний.

На базі психічних процесів розвиваються психічні властивості. Психічні властивості – сталі душевні якості людини. Наприклад: уважність, пам'ятливість, кмітливість, лінощі розуму і т.д. Синтезування різних психічних властивостей в єдине ціле складають такі новоутворення в психіці людини, як темперамент, характер, здібності. Темперамент – сукупність психічних властивостей людини, зумовлених типом вищої нервової діяльності (холеристичний, сангвінічний і т.д.). Характер – сукупність природжених та набутих властивостей людини, які знаходяться між собою у певних співвідношеннях і впливають на соціальну поведінку, на відношення до справи, до самого себе та інших людей (самостійний, комформний, інтравертований і т.д.). Здібності – індивідуально-психологічні особливості людини, що відповідають вимогам даної суспільної діяльності і є умовою успішного її виконання (загальні, спеціальні і т.д.).

Психічні стани – це тривалі душевні переживання особистості. Наприклад: емоції, почуття, настрій, соціально-психологічний клімат і т.д.

Таким чином, психологія – це наука про психіку і закономірності її прояву та розвитку.

2. *Предмет і завдання психології.*

Психологія як особлива сфера людського пізнання – науково самостійна галузь, вона має свій об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт психології становить психічна реальність як така.

Предметом психології є закономірності розвитку і проявів психічних явищ і механізмів. Поняття «психічні явища» більш конкретне, ніж «душа». До психічних явищ зараховуються психічні процеси (сприймання, мислення та ін.), психічні стани (наприклад, стан афекту або кризи), психічні якості (наприклад, особистісна тривожність, креативність), сюди ж попадає і особистість як складне інтегральне психічне утворення, обумовлене біологічно і соціально. Поняття «психічні явища» не бере до уваги сутнісної сторони психіки. Воно концентрується на одному боці філософської опозиції між сутністю та явищем, а саме на боці явища.

Отже, предметом вивчення психології є психіка як функція мозку. Вихідною категорією психології є відображення. Вищою, хоча й не єдиною формою відображення у людини є її свідомість.

Свідомість склалася як властивість високоорганізованої матерії — мозку.

Вона є відображенням дійсності з допомогою відчуттів і абстрактного мислення.

Структурними елементами свідомості є також емоції, воля, самосвідомість, інтуїція.

Свідомість є вищою, інтегральною формою психіки, результатом суспільно-історичних умов формування людини в процесі трудової діяльності за постійного спілкування (за допомогою мови) з іншими людьми.

Які ж найважливіші психологічні характеристики свідомості?

ПЕРША її характеристика полягає в здатності акумулювати знання про навколишній світ. Це відбувається на основі пізнавальних процесів: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви.

ДРУГА характеристика свідомості — чітко закріплене в ній розрізнення суб'єкта і об'єкта, тобто розрізнення «Я» і «Не-Я» людини. Людина є єдиною з живих істот, яка здатна здійснювати і самопізнання, вивчати й досліджувати саму себе.

ТРЕТЯ характеристика свідомості — забезпечення цілеспрямованої діяльності людини. До функцій свідомості належить формування мети діяльності. При цьому зважуються її мотиви, приймаються вольові рішення, береться до уваги перебіг дій, вносяться корективи тощо.

ЧЕТВЕРТА характеристика свідомості — наявність у її складі певного ставлення до когось чи чогось. Ставлення проявляється у почуттях, що їх можна назвати індикаторами міжособистісних стосунків. Наприклад, під час захворювань із порушенням свідомості відбувається розлад саме у сфері почуттів і ставлення: хворий може зненавидіти свою матір, яку доти гаряче любив.

Обов'язковою умовою формування і прояву всіх зазначених вище специфічних якостей свідомості є **МОВА**.

Свідомість — це вищий рівень функціонування психіки.

Нижчий рівень психіки утворює несвідоме.

Несвідоме — це сукупність психічних процесів, актів і станів, зумовлених явищами дійсності, вплив яких суб'єкт не усвідомлює (А. В. Петровський).

Залишаючись психічним, несвідоме являє собою таку форму відображення дійсності, за якої втрачається повнота орієнтування в часі та місці дії, порушується мовленнєве регулювання поведінки.

У несвідомому стані, на відміну від свідомого, неможливі цілеспрямований контроль людиною здійснюваних нею дій та оцінка наслідків цих дій.

До сфери несвідомого належать:

- психічні явища, які виникають під час сну (сновидіння);
- реакції-відповіді, спричинювані невідчутними, але реально діючими подразниками («субсенсорні», або «субцептивні», реакції);
- рухи, які були в минулому усвідомлюваними, але з повторюванням стали автоматичними і тому більше не усвідомлюються;
- деякі спонукання до діяльності, в яких відсутнє усвідомлення мети.

Несвідоме — таке саме специфічно людське явище, як і свідомість, і не протиставляється йому. Його (несвідоме) пояснюють як недостатньо адекватне відображення навколишньої дійсності в мозку людини.

Вирізняють чотири класи прояву несвідомого:

1. Надсвідомі явища (надсвідоме).
2. Неусвідомлювані спонукання до дійсності (неусвідомлювані мотиви і смислові установки), коли витіснені в підсвідоме (несвідоме) бажання мотивують реальну поведінку (3. Фрейд).
3. Неусвідомлювані регулятори способів виконання діяльності (операціональні установки і стереотипи автоматизованої поведінки), зумовлені образами неусвідомлено передбачуваних подій і способів діяння, що спираються на минулий досвід поведінки.
4. Прояви субсенсорного сприйняття.

Термін «несвідоме» — ширший. Він охоплює всі психічні явища, що не усвідомлюються людиною (інстинкти, інтуїцію, автоматизми, лунатизм, гіпноз, гарячку та інші хворобливі стани нестямності).

Поняттям «підсвідоме» позначають лише ті феномени психіки, які на даний момент перебувають поза фокусом свідомості, проте щільно з нею пов'язані, впливають на її перебіг і з відповідною зміною умов порівняно легко переходять у її сферу.

Надсвідоме — рівень психічної активності особистості під час виконання творчих завдань, який не піддається усвідомлено-вольовому контролю.

К. С. Станіславський першим запропонував розглядати цей рівень як вищий етап творчого процесу, що відрізняється як від свідомих, так і від несвідомих компонентів.

Надалі П. В.Симонов інтерпретував надсвідомість як механізм творчої інтуїції, за якої відбувається рекомбінація колишніх вражень, але на вищому психічному рівні.

Результатом взаємодії вражень є художні образи, наукові відкриття, які не усвідомлюються суб'єктом (творцем), але мають об'єктивно (реально) значущий зміст.

Сучасними визначеннями предмету психології є такі: індивідуальний світ «Я» людини (у цьому визначенні підкреслюється сутнісна єдність психічних явищ, бо «світ» - це вже не проста їх сукупність, а цілісне самостійне утворення); людина, як суб'єкт психіки (в останньому визначенні підкреслено поняття суб'єкту, котре вказує на активність людини в самотворенні, самовизначенні в психічному розвитку. Біологічне і соціальне з цієї точки зору є не причинами, утворюючими людину, а тільки умовами її самотворення).

Який предмет слід обрати як остаточний? На це питання кожний дослідник відповідає сам, виходячи з власного досвіду, але ці відповіді мають різний ступінь виправданості. Людині, яка бажає зрозуміти сутність психології як науки, необхідно досконально знати всі наявні варіанти з їх недоліками та перевагами.

Психологія покликана розв'язати низку завдань:

1. Вивчення психічної діяльності людини в філогенезі (еволюції розвитку психіки від нижчих рівнів до вищих рівнів).
2. Вивчення психічної діяльності в онтогенезі (процесі життєдіяльності окремо взятої людини, від народження до смерті).

Одним із головних її завдань є створення фундаментальної теорії психіки.

3. *Методологія психології.*

Методологічною основою вивчення психології є теорія відображення. Її основні положення:

1. Психіка – це властивість високоорганізованої матерії – мозку, що полягає у відображенні навколишньої дійсності.

2. Психіка – це суб'єктивне відображення в мозку людини оточуючого світу. Тобто, об'єктивний світ завжди переломлюється через психічний стан, який властивий у даний момент людині, що його сприймає. Тому, будь-яке явище чи предмет, об'єкт по-різному відображується різними людьми і, навіть, однією людиною в різні періоди і при різних умовах. Наприклад: всі студенти слухають лекцію викладача, а результат її сприйняття виявляється різний. Це залежить від віку, рівня знань, мотивації до навчання і т.д.

3. Психічне відображення – це правильне, вірне відображення. Суб'єктивне відображення не заперечує правильності відображення об'єктивного світу. Образи, що виникають у нашому мозку є знімками, копіями тих предметів, що реально існують. Правильність психічного відображення має принципове значення. Ця властивість дає можливість правильно пізнавати світ, встановлювати існуючі в ньому об'єктивні зв'язки і взаємозалежності.

4. Правильність психічного відображення перевіряється практикою. Наприклад: якщо вчені розрахували, що певного числа відбудеться сонячне затемнення, і воно справді відбулося – значить розрахунки підтвердилися практикою, значить вчені вірно пізнали закони космосу (космічної механіки).

Виходячи з наведеного, психіка – це перш за все, внутрішній світ людини, що виступає не в формі реальних предметів, а в формі наших думок, уявлень, почуттів, відчуттів та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу.

Методологія науки має нормативний характер, і про це свідчать принципи побудови, форми та способи науково-дослідної діяльності. Методологічні принципи регламентують проведення наукового дослідження і повинні:

- базуватися на об'єктивності й детермінованості психологічних явищ;
- забезпечувати цілісний підхід у вивченні психологічних явищ і процесів;
- досліджувати явище в розвитку, у взаємозв'язку та взаємодії з іншими явищами;
- розглядати процес розвитку завдяки внутрішнім суперечностям як саморозвиток.

Для вирішення науково-дослідницьких завдань використовуються спеціальні наукові методи:

Метод (від грецьк. *methodos* — шлях дослідження чи пізнання, теорія, вчення) - спосіб побудови й обґрунтування наукового знання, пізнання предмета науки.

Методи дослідження - це засоби отримання достовірного знання, досягнення конкретних наукових результатів.

Вибір методів наукового дослідження залежить від:

- використання сукупності методів дослідження;
- адекватності методів дослідження сутності явища, яке вивчається;
- неможливості використовувати методи, які суперечать моральним нормам або можуть нанести шкоду особистості;
- перевірки результатів;
- коректності формулювання узагальнень і висновків.

Психологія не самостійна у виборі методів наукового дослідження. переважно вона використовує методи гуманітарних і природничих наук.

Загальновизнаними є три групи методів психологічного дослідження:

Теоретичні - аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація, моделювання.

Практичні - спостереження, опитувальні методи (анкети, бесіди, інтерв'ю), соціометрія, метод незалежних характеристик, вивчення продуктів діяльності, документів.

Математичні - реєстрація, ранжування, побудова шкали.

Щоб визначити місце методології у загальній системі методологічного знання, треба розглянути її кілька рівнів:

Методологія психології - система знань про базові засади та структуру психологічної теорії, принципи й способи здобуття знань, які відображають психологічну дійсність, а також система діяльності, пов'язана з обґрунтуванням програм, логіки, методів, оцінки якості дослідницької роботи.

Ознаки належності психологічних досліджень до наукової сфери:

- характер мети (практична, пізнавальна);
- визначення спеціального об'єкта дослідження
- використання спеціальних засобів пізнання (експериментальні, моделювання, створення гіпотез);
- однозначність термінології (головні поняття наукового дослідження).

Метод спостереження - це метод цілеспрямованої відповідно до раніше розробленого плану фіксації явищ з метою їх подальшого аналізу і використання для потреб практичної діяльності.

Одиницею спостереження в соціально-психологічному дослідженні завжди є певний акт поведінки індивіда у групі. (наприклад, кількість звернень по допомогу при виконанні виробничого завдання; сміх та

оплески, репліки, вихід із залу під час публічного виступу). Однією з вимог є добір способу спостереження. Спостереження може бути звичайним (бачення, слухання) та інструментальним, при якому бачене і почуте в поведінці працівника фіксується за допомогою кіно-, фото-, відео зйомки, магнітофону та ін. При проведенні наукового спостереження необхідно скласти план і програму дослідження. Це дає змогу досліднику спрямувати свої спостереження, звернути увагу на факти, що характеризують ті чи інші явища керівника, відокремити в них істотне від неістотного, головне від другорядного, об'єктивно і точно ці факти зареєструвати і зробити з них певні висновки.

Спостереження потребує ведення журналу спостережень і реєстрацій подій, стенографічних записів, протоколів і т. ін., в яких слід фіксувати не тільки факти, що характеризують дії, вчинки, поведінку, а й умови, в яких вони відбувалися. Без цього неможливо правильно оцінити причини спостережуваних фактів. Спостереження слід проводити в природних умовах і не втручатись у хід подій. Перевіряючи обґрунтованість і надійність одержаних результатів, слід виконати повторні аналогічні спостереження (на тому ж об'єкті і за тих же умов).

Розрізняють певні види спостережень.

Включене спостереження передбачає, що дослідник на певний час стає членом групи - об'єкта дослідження і є рівноправним її членом. Невключене спостереження - це спостереження "з боку": спостерігач не є учасником групи - об'єкта спостереження.

Залежно від позиції спостерігача щодо об'єктів спостереження розрізняють відкрите і приховане спостереження. При відкритому спостереженні досліджувані знають, що вони є об'єктом спостереження. При прихованому спостереженні досліджувані не підозрюють, що ведеться спостереження за їх поведінкою і діяльністю.

За принципом регулярності спостереження поділяють на систематичної епізодичне. Спостереження може бути суцільним, коли

фіксуються всі прояви психологічної діяльності протягом певного часу, і вибірково, коли реєструються тільки ті факти, які безпосередньо стосуються питання, що вивчається.

Методи опитування

Особливе значення серед інших методів психології мають методи опитування. Методи опитування - це методи збирання інформації, які ґрунтуються на безпосередній (бесіда, інтерв'ю) чи опосередкованій (анкетування) взаємодії дослідника і опитуваного (респондента). Опитування передбачає одержання відповідей на поставлені запитання.

Бесіда - це метод одержання інформації на основі вербальної комунікації. Недолік методу бесіди полягає в тому, що висновки про ті чи інші психологічні особливості доводиться робити на підставі відповідей самих опитуваних.

У дослідженнях психології праці та управління все ширше використовується анкетування.

Анкетний метод має багато спільного з методом бесіди. В обох випадках ставляться запитання, і одержуються відповіді. Але для анкети зовсім не обов'язковий особистий контакт, а запитання. Протягом анкетування залишаються незмінними. Анкета - це сукупність упорядкованих змістом і формою запитань.

При проведенні анкетування слід дотримуватися певних вимог. Спочатку необхідно провести інструктаж про порядок заповнення анкети. Запитання класифікують за рядом ознак. анкети поділяються на дві групи. Перша - про факти і події, про поведінку і продукти діяльності опитуваного, а також соціально-демографічні характеристики його особистості. Друга група - про оцінку цих подій: За функціями запитання поділяють на основні і контрольні. Основні використовуються для одержання інформації про факти і події Функція контрольних запитань - уточнити правдивість відповідей на основні запитання. Анкета складається з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей респондента:

рівня освіти, віку, статі, схильностей і переваг тощо.

Анкета не є простою сумою запитань, вона має певну структуру і складається з чотирьох комунікативних блоків. Перший блок - епіграф до анкети і звернення до респондента. Другий блок - повідомлення про мету дослідження, умови анонімності опитування, напрямок використання одержаних результатів та їх значення, правила заповнення анкети та пояснення. Третій блок - основна частина анкети, яка містить питання про факти, поведінку, продукт діяльності, мотиви, оцінки і думки респондентів. Четвертий блок - запитання про соціально-демографічні характеристики респондентів.

Експеримент - це організована дослідником взаємодія між досліджуваним чи групою досліджуваних і експериментальною ситуацією з метою встановлення закономірностей цієї взаємодії та змінних, від яких вона залежить. Експеримент у психології праці - це вивчення психологічних особливостей діяльності людини, спричинених змінами умов, мети чи способу виконання цієї діяльності. Існують два різновиди психологічного експерименту: природний і лабораторний.

Природний експеримент базується на управлінні поведінкою досліджуваних у природних умовах. Створюються спеціальні експериментальні умови, які не порушують звичайного перебігу подій.

Лабораторний експеримент передбачає проведення дослідження у штучних (лабораторних) умовах, з використанням вимірювальної апаратури, приладів та іншого експериментального матеріалу. Лабораторний експеримент має багато переваг:

- можливість усунення сторонніх впливів;
- одержання більш точних результатів завдяки використанню спеціальних приміщень, вимірювальної апаратури, тренажерів;
- можливість змоделювати умови, які рідко зустрічаються у повсякденному житті (наприклад, дослідження особистості в експериментальних умовах, екстремальних ситуаціях);

- можливість повторення;
- досягнення набагато вищої точності реєстрації дій досліджуваних порівняно із спостереженням.

Отже, як зазначав К.Д.Ушинський, для того, щоб навчити і виховати людину, необхідно добре знати її у всіх відношеннях.

. Тема 2. Психологія особистості

План

1. Поняття особистості.
2. Психологічна структура особистості.
3. Теорії особистості.
4. Основні фактори, які впливають на розвиток і формування особистості.
5. Рушійні сили розвитку особистості.
6. Психологічні механізми формування особистості.

1. Поняття особистості.

Життя і діяльність людини обумовлені єдністю і взаємодією біологічного, психологічного та індивідуального. У розвитку одних властивостей особистості визначальним є її біологічний фактор (темперамент), у розвитку інших – соціальний (формування навичок, умінь, набуття знань, досвіду, становлення світогляду, ідеалів). Протягом всього життя людина взаємодіє з дійсністю. Цей процес відображується в наступних поняттях: індивід, особистість, людина, індивідуальність.

Індивід - людина, як цілісний, неповторний представник людського роду з психо-фізіологічними якостями.

Це одинична, окрема сутність або істота, представник будь-якого виду, роду, класу, множини предметів дійсності.

Це член певної спільноти, спільності - групи, класу, нації і т.д. Це поняття, не будучи ще суто соціальним, все таки містить у собі більше соціальних особистостей, ніж ним володіє біологічна сутність. Всі ми, незалежно від рівня розумового та фізичного розвитку, індивіди. Основними мотивами його розвитку є: лідерство в малій групі, лідерство в натовпі, лідерство серед самої ієрархії, тобто соціально-біологічні цілі. Основними властивостями індивіда виступають:

1. Соматичні характеристики (стан здоров'я, зріст, вага, будова тіла, зовнішність і т.д.).
2. Задатки – морфологічні та функціональні особливості будови мозку, органів руху та почуттів, які є природними передумовами розвитку здібностей.
3. Тип нервової діяльності, темперамент.
4. Вітальні характеристики – необхідні для забезпечення життя (потреби в їжі, нормальному середовищі життя і т.д.).

Поняття особистості є досить цікавим і відкритим з точки зору наукового пізнання. Свідченням цього є ціла низка вітчизняних та зарубіжних теорій особистості, в яких вчені намагаються з'ясувати, що таке особистість, її структура, як відбувається розвиток та що на нього впливає.

Особистість - стійка структура індивідуальних рис, що характеризують людину як продукт соціального розвитку та ступінь її залучення до системи соціальних відносин шляхом предметної діяльності та спілкування.

Це людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуально неповторного.

Це індивід, який може усвідомлено виконувати різноманітні соціальні функції, який є суб'єктом життєдіяльності.

Це певна сукупність ознак людини, що характеризують її як суспільну, соціальну особу.

Це соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається замученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Особистість як біолого-соціально-психологічна сутність людини формується в результаті засвоєння людиною суспільних форм свідомості і поведінки, суспільно-історичного досвіду людства.

Особистість формується в процесі життєдіяльності і є не лише об'єктом і продуктом суспільних відносин, а й активним суб'єктом діяльності, спілкування, свідомості і самосвідомості. Бути особистістю означає:

- здійснювати вибір, потреба в якому виникає внаслідок внутрішньої необхідності;
- оцінювати наслідки прийнятого рішення й нести відповідальність за нього перед собою і перед суспільством;
- постійно удосконалювати себе і інших;
- мати свободу вибору та нести тягар відповідальності за це.

Особистість – це людина, яку необхідно сприймати як свідому, розумну істоту, що володіє мовою, здатністю до трудової діяльності та перебуває у певних відносинах з іншими людьми. Особистість характеризують п'ять потенціалів:

- пізнавальний – це обсяг і якість інформації, якою володіє особистість;
- ціннісний – набута в процесі соціалізації система ціннісних орієнтацій у моральній, політичній, релігійній та естетичній сферах;
- творчий – набуті й самостійно вироблені уміння, навички й мотивація діяльності;
- комунікативний – рівень та форми товарищескості, характер і міцність контактів особистості з іншими людьми;
- художній – рівень, зміст та інтенсивність художніх потреб та способи їх задоволення.

Кожна особистість має свою індивідуальність. Це неповторне поєднання психічних особливостей людини, які складають її своєрідність, відмінності від інших людей. Не існує двох людей з однаковими поєднаннями певних психічних особливостей. Виділяють три характеристики індивіда: єдність, стійкість і активність.

Єдність - це тісний зв'язок і взаємозалежність психічних процесів, психічного стану і психічних властивостей особистості. Тому особистість формується, виховується не «частинами», а в цілому.

Стійкість - за всієї пластичності, мінливості психічних проявів особистості все-таки виразно виступає відносна сталість її психічного складу, що зокрема дає змогу передбачити поведінку особистості в певній ситуації.

Активність - відображується в багатогранній і багатосторонній діяльності, скерованій на зміну, перетворення навколишнього світу, на зміну своєї власної природи, свого психічного стану.

За сучасною класифікацією людей, поняття «людина» займає проміжне становище. Людина - мисляча, свідома істота, в якій розвинута мова, здатність до продуктивної праці. Це біологічна істота, наділена свідомістю, здатністю пізнавати навколишній світ і активно змінювати і перетворювати його.

Як високо розвинутій істоті, людині притаманна специфічна тілесна організація – прямоходіння, високо розвинутий мозок, розвиток рук, як засобу пізнання і перетворення світу. З іншого боку, людина – суспільна істота. Це найважливіша її ознака, бо суспільне життя і суспільні відносини, колективна праця змінили й підпорядкували собі біологічну, тілесну організацію людини.

В людині органічно і дуже складно поєднані властивості індивіда та особистості.

Отже, розвиваючись, людина проходить шлях від індивіда до особистості. Психологи підкреслюють, що індивідом народжуються, особистістю стають, а індивідуальність треба відстоювати.

2. Психологічна структура особистості.

Існує багато підходів до визначення структури особистості. Розглянемо одну із них. У структурі особистості виділяють такі складові: темперамент, характер, здібності, самосвідомість, спрямованість, інтереси, потреби, статус, роль, ціннісні орієнтації.

Отже, особистість – явище не аморфне, а структурне. Під структурою розуміється поєднання елементів їх зв'язків у цілісність. Елементів особистості як цілого – багато, і вони мають як соціальну, так і біологічну основу.

Скористаємося наступною, простою, змістовною та спеціально адаптованою до потреб практики концепцією особистості, яку розробив відомий вітчизняний психолог К. К.Платонов.

Відповідно до цієї концепції у структурі особистості розрізняють чотири ієрархічно організовані підструктури.

Перша підструктура — спрямованості й ставлень (містить такі взаємозумовлені та ієрархічно організовані елементи, як інтереси, схильності, ідеали, переконання, моральні якості, цінності, установки тощо) — визначається суспільним буттям людини. Розвиток цієї підструктури є результатом соціалізації особистості; у свою чергу, саме ця підструктура зумовлює особливості ставлень людини до дійсності, її суб'єктивну схильність вибирати ті чи інші форми поведінки.

Друга підструктура — досвіду (знання, вміння, навички, звички). Набувається досвід внаслідок научування, насамперед у процесі навчання і виховання.

Третя підструктура — форм відображення — охоплює індивідуальні особливості пізнавальних (відчуттів, сприймань, увага, пам'яті, мислення, уяви) та емоційно - вольових (емоцій, почуттів, волі) психічних процесів.

Четверта підструктура — біопсихічні властивості, тобто біологічно зумовлений аспект психічних функцій особистості. До цієї підструктури належать типологічні властивості особистості, а також її статеві та вікові особливості. Біопсихічні властивості сконцентрованому вигляді виражаються в типі нервової системи, типі вищої нервової діяльності та темпераменті.

Дещо осторонь від названих підструктур перебувають такі особистісні компоненти, як характер та здібності, оскільки в них проявляються і біопсихічні властивості, і досягнутий рівень розвитку психічних процесів, і засвоєний соціальний досвід, і спрямованість та ставлення особистості (під характером розуміють комплекс сталих психічних властивостей людини, що виявляються в її поведінці, діяльності та ставленнях, а під здібностями — властивості людини, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності).

С.Л. Рубінштейн у структурі особистості виділяє наступні складові:

1. Спрямованість (у потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, домінантних мотивах, діяльності і поведінці, світогляді)
2. Знання, уміння, навички (набуваються під час життя і пізнавальної діяльності)
3. Індивідуальні типологічні особливості (виявляються в темпераменті, характері, здібностях)

Виходячи з розглянутого, психологічна структура особистості дуже складна і багатогранна. У структурі особистості розрізняють типове та індивідуальне. Тому людину, як особистість, характеризують такі ознаки:

1. Розумність – визначає рівень інтелектуального розвитку.
2. Відповідальність – уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки та відповідати за них.

3. Свобода – здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень.

4. Особиста гідність – визначається рівнем вихованості, самооцінки.

5. Індивідуальність – несхожість на інших.

3. Теорії особистості.

У психології основне місце займає проблема вивчення особистості. Дослідженням розвитку особистості займалися провідні науковці.

Виділяють наступні теорії:

1. Біологізаторська теорія. Розглядає розвиток особистості як процес біологічного, природного, спадково запрограмованого становлення людини. Прихильники цього напрямку (Є.Торндайк) стверджували, що розвиток людини обумовлюється вродженими інстинктами, особливими генами – носіями спадкових даних.

2. Соціологізаторська теорія (Дж.Локк, Ж.Ж. Руссо). Доводить, що розвиток людини обумовлюється її соціальним походженням, належністю до певного соціального середовища, відтак, навчання і виховання людей різного соціального походження має відрізнятися.

3. Теорія конвергенції. Поєднує два фактори розвитку особистості – біологічний і соціальний, віддаючи перевагу першому.

4. Біхевіоризму. Згідно цієї теорії ігнорується свідомість, а поведінка людини розглядається як механічна реакція організму на стимули оточення.

5. Теорія психоаналізу (фрейдизм, неофрейдизм) вважає, що людиною керують несвідомі біологічні потяги і інстинкти.

Сучасна вітчизняна психологічна наука базується на визнанні біосоціальної природи розвитку особистості.

Для правильного розуміння психологічної структури особистості слід звернути увагу на наступні теорії:

Т. В. Джемса (1842-1910) американський психолог, який один із перших почав розроблять проблему особистості на науковій основі. під впливом його теорій формувалися різні напрямки психології, що досліджували образ “самого себе”, “самооцінку”, “самосвідомість. В. Джемс вивчав особистість у межах власної концепції свідомості, центральним поняттям якої є “потік свідомості”. На його погляд, у самосвідомості особистості можна виділити два аспекти

- “емпіричне Я”;
- “чисте Я”,
- або відповідно об’єкт і суб’єкт, що пізнається, і те, що пізнає.

Розглядаючи “емпіричне Я”, він тлумачить особистість як загальну суму всього того, що вона може називати своїм. Аналіз особистості в цьому плані може включати:

- складові елементи;
- почуття та емоції, викликані цими елементами;
- вчинки, що спричинені цими елементами(піклування про самого себе).

Складові елементи особистості можуть бути розділені на три класи:

1. фізична особистість
2. соціальна особистість
3. духовна особистість

На початку 20-го ст. виникла так звана “описова психологія”. Її засновником став В. Дільтей (1833-1911), продовжувач Є. Шпрангер (1882-1963), який вважав що психіку людини не можна вивчати експериментальними методами, а можна лише розуміти. Відповідна психологія, що “розуміє” має базуватися на таких основних поняттях:

1. психічне розвивається з психічного;
2. психічне зводиться до інтуїтивного розуміння “модулів дійсності життя” - при цьому йдеться не про співпереживання, а про розуміння;

3. не варто шукати якихось об'єктивних причин розвитку людської особистості, потрібно лише співвідносити структуру окремої особистості з духовними цінностями суспільства.

Головне в особистості – цінніша орієнтація, яка є включенням суб'єкта у пізнання, ця особистість є духовне начало, що визначає світобачення і є похідною частиною загального людського духу. Є. Шпрангер виділив шість типів пізнання світу, шість форм життя і відповідних їм типів людини:

1. теоретична.
2. економічна.
3. естетична
4. соціальна
5. політична
6. релігійна

Теорія Альфреда Адлера (1870-1937) визначає структуру особистості як єдину і неподільну. Основне бажання людини – це бути лідером на засадах розвитку своїх потенційних можливостей. Це прагнення пов'язане з почуттям неповноцінності, яке виникло в ранньому дитинстві.

Ерік Фромм (1900-1980) підкреслив двоїсту природу людини. З одного боку вона тягнеться до незалежності, а з іншого – хоче позбавитися цієї незалежності, яка веде до відчуження.

За Е. Фроммом, особистість – це соціологічний об'єкт. Неможливість задовольнити соціальні потреби формує агресивну поведінку. Він пропонує прищеплювати людям гуманістичні засади, в основі яких лежить почуття любові. Це почуття притаманне найбільш розвиненому типу характеру людини – духовному, продуктивному. Потреба в любові передбачає два її типи:

- любов до себе
- любов до інших людей.

Відчуження губить людину, породжує неврози, а любов сприяє її оздоровленню і в цілому - покращення суспільства.

К. Роджерс.(1902-1990), Г. Олпорт (1887-1967), А. Маслоу (1907-1970) наголошують що особистість - це динамічна організація особливих мотиваційних систем, звичок, установок і індивідуальних рис, які визначають унікальність її взаємодії з середовищем, передусім соціальним.

Основою особистості за поглядами А.С. Виготського (1896-1934) є самосвідомість , що виникає в перехідний період підліткового віку, психічні функції входять у новий зв'язок одна з одною через особистість. Закон побудови цих вищих функцій полягає в тому, що вони є перенесеними в особистість психічними відношеннями, що раніше були виражені відношеннями між людьми.

Особистість у теорії С.Л. Рубінштейна (1889-1960)- це індивід , жива діюча людина, яка є носієм суспільних стосунків. Структура особистості складається з різноманітних компонентів, це “Я” як суб’єкт довільної діяльності, якому властиві мотиви свідомої поведінки, ідеї, принципи, пізнавальні процеси.

Видатний психолог О.М. Леонтьєв (1903-1979) визначав особистість як цілісне утворення , яке є відносно пізнім продуктом суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини.

Вона виступає як результат інтеграції процесів ,що здійснюють життєві відношення суб’єкта до об’єктивної дійсності . Ці відношення характеризуються подібністю своєї побудови і передбачають свідоме їх регулювання, тобто наявність свідомості, а на певних етапах – і самосвідомості суб’єкта.

Є три основні параметри особистості:

- 1 широта зв’язків людини зі світом;
- 2 ступінь їхньої ієрархізованості;
- 3 загальна структура.

Людина живе в реальності, що дедалі більш розширюється для неї. Багато зв'язків індивіда зі світом породжує відносно самостійні одиниці її життя. Внутрішні співвідношення головних мотиваційних ліній у сукупності діяльності людини характеризують загальний «психологічний профіль» особистості, її психічні підструктури: темперамент, потреби і потяги, емоційні переживання й інтереси, навички й звички, моральні риси характеру що виявляють себе в умовах життя особистості.

Видатний укр. психолог Г.С. Костюк (1899-1982) зробив значний внесок у психологічну теорію особистості. За його концепцією індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, організації, виконувати соціальні функції.

Структура особистості – ієрархічне утворення, куди входять підструктури різного онтогенетичного віку. Ці підструктури включають в загальну організацію особистість як суб'єкт спілкування, пізнання і праці. З точки зору організації особистість - це стійка структура індивідуальних рис, що характеризують людину як продукт соціального розвитку та ступінь її залучення до системи соціальних відносин шляхом предметної діяльності та спілкування.

Отже, ми прийшли до висновку, що:

1. Двох однакових людей не буває;
2. Люди складніші ніж будь-який виробничий процес;
3. Люди реагують на безліч чинників, визначити які дуже важко, а іноді й неможливо;
4. Поведінка людини не піддається точним визначенням;
5. Припущення щодо характеру людини визначають поведінку з нею
6. Власний досвід - це лиш цінний додаток до теоретичних знань про людину;

7. Повної тотожності між управлінським працівником і рядовим працівником не буває.

4. Основні фактори, які впливають на розвиток і формування особистості.

Перш ніж визначити основні фактори, які впливають на розвиток і формування особистості, звернемо увагу на те, що розвиток – це процес фізичного, психічного і соціального становлення людини, в ході якого відбувається якісні і кількісні зміни природжених і набутих властивостей людини.

Це становлення людини, як соціальної істоти, внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку.

Це процес становлення людини під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих факторів, чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання.

Розвиток неможна зводити до засвоєння, простого накопичення людиною знань, умінь, навичок з різних галузей науки і практичної діяльності. Він полягає у якісних змінах психічної діяльності, в переходах від її нижчих щаблів до вищих, у формуванні нових якостей особистості.

Близький до розвитку людини інший процес – формування особистості, в якому основним є соціальний чинник. Це процес соціального розвитку людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних наук, виховного впливу сім'ї, взаємодії з мистецькими явищами, здатності пристосовуватися до зовнішнього середовища, оточення, участі у громадському житті, свідомому житті та діяльності.

До основних факторів відносять: спадковість, середовище, виховання, діяльність.

1. Спадковість – це відновлення у нащадків біологічної подібності. У спадок передаються: тип нервової системи, деякі безумовні рефлексі, конституція тіла, зовнішні ознаки та власне людські задатки (високоорганізований мозок, хист до мови, окремих видів діяльності, хвороби, група крові і .т.д.).

Отже, у людини існують біологічні засади розвитку (все, що охоплюється поняттям «організм»).

2. Середовище – це сукупність життєвих умов, в яких протікає життя людини.

Це все те, що оточує особистість від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, ближнього оточення, і кінчаючи середовищем соціальним, в якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і життєдіяльності.

Становлення людини як індивіда та особистості, за Л. Виготським, передбачає діалектичну взаємодію двох відносно автономних, однак нерозривно пов'язаних процесів розвитку — природного і соціального.

Джерелами особистісного розвитку людини є форми соціальної активності, які вона опановує та які проявляються у взаємодії людей, у їхній культурі, звичаях і традиціях, у системі виховання, ідеології та моралі. Саме ці джерела створюють потенціал майбутнього особистісного розвитку. Однак реалізується цей потенціал у персональній індивідуальності лише за певних умов.

Умови особистісного розвитку:

- своєчасне включення людини в систему соціальних відносин;
- перебування людини в оточенні розвинутих і різноманітних особистостей, психологію яких вона може опанувати і поведінці яких наслідувати;
- наявність ефективних методів виховання, які мають забезпечити людині необхідні для її особистісного розвитку умови.

Соціальний розвиток, тобто розвиток людської істоти під впливом зовнішніх соціальних факторів, називають ще соціалізацією (формуванням) особистості. Під соціалізацією розуміють процес і результат засвоєння та подальшого активного відтворення індивідом соціального досвіду, у перебігу якого він стає особистістю, здобуває необхідних для життя серед людей знань, умінь та навичок, тобто здатності спілкуватися та взаємодіяти з ними під час розв'язання тих чи інших завдань.

У процесі соціалізації виокремлюють дві фази — соціальну адаптацію та інтеріоризацію. Першу в науковій літературі визначають як пристосування людини до рольових функцій (члена сім'ї, шкільного колективу тощо) та норм, що існують в оточуючому середовищі. Друга фаза — це процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини.

Г. Андрєєва вважає, що соціалізація є двобічним процесом. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід шляхом входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого — активно відтворює систему соціальних зв'язків завдяки його власній активній діяльності, активному включенню в соціальне середовище. Соціальний досвід, який покладено в основу соціалізації особистості, не лише суб'єктивно засвоюється, а й активно трансформується, стаючи основою індивідуалізації особистості, тобто процесу набуття людиною власної індивідуальності, неповторності психіки та особистості, своєрідного поєднання фізичних та психічних особливостей.

Процес соціалізації нерозривно пов'язаний із спілкуванням та спільною діяльністю людей. Здійснюється він як у спеціальних соціальних інститутах, так і через вплив на людину різних некерованих, випадкових факторів, наприклад неформальних компаній, реклами, моди, музики тощо.

До соціальних інститутів, однією з основних функцій яких є саме соціалізація особистості, належать школа, професійні навчальні заклади (профтехучилища, технікуми, коледжі, вузи тощо), дитячі та молодіжні організації та об'єднання. Надзвичайно важливим інститутом соціалізації особистості є сім'я.

Одним з основних механізмів соціалізації особистості є ідентифікація (ототожнення), тобто процес і результат уподібнення людиною поведінки та своїх психічних характеристик психології та поведінці інших людей. Як наслідок людина переймає риси характеру та форми поведінки людей, з якими себе ототожнює. Важливим механізмом ідентифікації, завдяки якому людина опановує психологію та поведінку, що характерні для людей певної статі, є статево - рольова типізація. Основну роль при цьому відіграють батьки. Саме вони є реальними моделями для опанування дітьми тих чи інших форм статево-рольової поведінки у сім'ї.

До інших механізмів соціалізації належать наслідування, навіювання, соціальна фасилітація, конформність та дотримання норм.

Під наслідуванням розуміють свідоме або неусвідомлене відтворення людиною досвіду інших людей, зокрема їх манер, рухів, вчинків та дій. Наслідування тісно пов'язане з навіюванням, тобто процесом, внаслідок якого людина несвідомо відтворює внутрішній досвід, думки, почуття, психоемоційний стан людей, з якими спілкується. Навіювання допомагає краще зрозуміти інших людей, досягти їхній психоемоційний стан та переживання,

Соціальна фасилітація (полегшення) — це стимулюючий вплив поведінки одних людей на діяльність інших, у результаті чого ця діяльність стає активнішою, вільнішою і розкутішою. Наслідування та навіювання, як правило, супроводжують фасилітацію. Остання проявляється насамперед серед рідних і близьких людей.

Важливе місце серед механізмів соціалізації належить конформності, тобто такій поведінці, коли людина всупереч власній думці погоджується з оточуючими, пристосовується до них з метою уникнення труднощів у спілкуванні та взаємодії з ними.

3. Виховання – як фактор формування особистості, як процес управління розвитком. Завдання виховання – це створення зони «ближнього» розвитку, яка далі перейде в зону «активного» розвитку. Це значить, що виховання формує особистість, веде за собою розвиток, орієнтує на процеси, які ще не дозріли, але перебувають в стадії становлення. Виховання вносить певні корективи, розвиває слабкі задатки. Воно не лише визначає розвиток, а й саме залежить, опирається на певний рівень розвитку людини.

Процес виховання визначається цілями, які не встановлені раз і назавжди, а суспільно та конкретно-історично детерміновані. Зміна системи соціально-економічного устрою та суспільних відносин завжди призводить і до зміни цілей виховання. Кожного разу цілі виховання задаються у вигляді вимог, які висуваються до особистості новими тенденціями розвитку суспільства.

У відносно стабільні періоди соціально-історичного розвитку цілі виховання досить стійкі та однозначні. У період значних соціально-історичних перетворень (а саме його Україна переживає нині) вони стають досить невизначеними.

Водночас наголосимо, що основна мета виховання полягає у формуванні й розвитку індивіда як особистості та індивідуальності, яка наділена якостями, необхідними для успішної життєдіяльності в суспільстві.

Кожне суспільство, якщо воно досягло певного рівня культурного розвитку і хоче його зберегти та піднести, має зберігати і продовжувати кращі набутки історичного минулого. Тому цілі виховання завжди мають бути спрямовані на опанування дітьми тих моральних цінностей, що, по

суті, не мають ні державних, ні історичних кордонів. До таких цінностей належать свобода, відповідальність особи за те, що відбувається з нею і навколо неї, порядність, людяність, доброта та ін. Таким чином, загальна мета виховання полягає в тому, щоб виростити дітей високоморальними, духовно багатими, внутрішньо вільними і відповідальними особистостями.

Треба зважати на те, що традиційні інститути та методи виховання ефективні лише тоді, коли йдеться про передавання та наслідування успадкованих цінностей і норм. Зумовлено це тісним зв'язком останніх з відносно незмінними способом ведення господарства, екологічними умовами та соціальною структурою, які успадковуватимуться дітьми в міру їхнього дорослішання. Ефективність виховання при цьому проявляється в тому, наскільки успішно діти засвоїли сформовані попередніми поколіннями знання, уміння, навички та цінності.

Нині ситуація дещо інша. Соціальна зміни (науково-технічні, технологічні, інформаційні, культурні та побутові) відбуваються так швидко, що немає сумніву: умови життя та праці людей істотно відрізнятимуться від умов життя і праці їхніх батьків та вихователів.

Усе зазначене змушує по-новому розглядати проблему цілей та завдань виховання. На думку І. Кона, життя і успішна адаптація до надзвичайно мобільного і динамічного суспільства майбутнього потребують від людини водночас двох якостей протилежної спрямованості:

по-перше, людині мають бути притаманні стійкі якості особистості, світогляд, спрямованість, соціальні та моральні переконання;

по-друге, людина повинна мати високий рівень психологічної лабільності, бути гнучкішою, здатною переробляти нову інформацію та засвоювати з неї щось нове не лише в юності, а й у зрілому віці, коли людина, як правило, звикла обходитися засвоєними раніше знаннями.

Окрім загальної мети існують спеціальні цілі виховання, детерміновані мінливими вимогами конкретного етапу соціально-

економічного розвитку конкретного суспільства. Перехід до нового етапу соціально-економічного розвитку зумовлює зміну цих специфічних цілей. До них належить формування у людей ініціативності, самостійності, прагнення до успіху, підприємливості тощо.

Виходячи з наведеного, як зазначав С.Рубінштейн, головна справа виховання полягає у тому, що тисячами ниток зв'язати людину з життям – так, щоб з усіх боків перед нею поставали завдання, для неї значущі, привабливі, які вона вважає своїми, до вирішення яких вона залучається. Це важливо тому, що головне джерело всіх моральних негараздів, усіх відхилень у поведінці – це та душевна порожнеча, яка утворюється в людей, коли вони стають байдужими до життя, що їх оточує, відходять у бік, відчуваючи себе в ньому сторонніми спостерігачами, готовими на все махнути рукою, - тоді все їм стає ні до чого.

4. Діяльність – спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни. В основі діяльності лежить активність, як внутрішня, так і зовнішня.

Виділяють такі види діяльності, як ігрова, розумова, фізична, громадська і т.д. Розвиток відбувається поетапно, за певною логікою, у формі переходу одного вікового періоду до іншого, через зміну провідних видів діяльності. На цьому ґрунтується вікова періодизація психічного розвитку людини.

За Е. Еріксоном виділяють наступні стадії розвитку особистості:

1. Період немовляти (від народження до одного року).
2. Пізній період немовляти (1-3 роки).
3. Раннє дитинство (3-5 років).
4. Середнє дитинство (5-11 років).
5. Підлітковий та юнацький вік (11-20 років).
6. Рання дорослість (20-45 років).
7. Середня дорослість (45-60 років).
8. Пізня дорослість (після 60 років).

Отже, тільки та діяльність дає щастя душі, зберігаючи її гідність, яка виходить з неї самої, отже, діяльність улюблена, діяльність вільна; а тому, наскільки потрібно виховувати прагнення до діяльності, настільки ж потрібно виховувати прагнення до самостійності або свободи: один розвиток без другого не може посуватися вперед, зазначав К.Д.Ушинський.

5. Рушійні сили розвитку особистості.

Психологія виховання ґрунтується на висновку вітчизняної психології про те, що людська психіка розвивається як система, що самовдосконалюється (І.П.Павлов). Постійно порушується та знову відновлюється рівновага між організмом і зовнішнім середовищем, причому стан рівноваги є тимчасовим, а процес урівноваження — постійним. Суперечності, що виникають при цьому, спонукають організм до активності, спрямованої на їх подолання, на відновлення рівноваги. "Зняття" одних суперечностей призводить до появи інших, які, у свою чергу, зумовлюють нові дії, подальше вдосконалення діяльності особистості.

Таким чином, психіка, свідомість людини розвиваються як результат її власної активної діяльності з опанування об'єктивної дійсності, діяльності, опосередкованої відносинами з дорослими.

Зазначимо, що зовнішні суперечності, тобто суперечності між людиною і навколишнім середовищем, власне ще не є джерелом розвитку. Як вважає Г. Костюк, лише коли зовнішні суперечності інтеріоризуються, стають внутрішніми, породжують у людині протилежні тенденції, що вступають у боротьбу між собою, вони стають джерелом її активності, спрямованої на подолання внутрішніх суперечностей через формування нових способів поведінки.

За Г. Костюком, основною суперечністю, що закономірно проявляється на всіх вікових етапах і по-новому визначає розвиток особистості на кожному з них, є розбіжності між новими потребами, цілями, прагненнями особистості та досягнутим рівнем опанування засобів, необхідних для їх задоволення, причому в соціальних умовах процес опанування цих засобів здебільшого відстає від зазначених розбіжностей.

Важливо й те, що, як правило, на ранніх етапах розвитку людина ще не усвідомлює суперечність внутрішніх тенденцій. Лише в подальшому ця суперечність стає предметом самоусвідомлення, переживається як невдоволеність людини собою, з'являється прагнення до її подолання.

Існують також розбіжності між бажаним, очікуваним та наявним, теперішнім. Виникають суперечності між досягнутим рівнем розвитку людини та способом її життя, місцем у суспільстві. Мотиваційний аспект розвитку особистості, як правило, випереджає операційний і змістовний, спонукаючи до вдосконалення останніх. Формування нових мотивів діяльності особистості передбачає боротьбу старого і нового, розвиток здатності підпорядковувати безпосередні мотиви діяльності більш віддаленим у часі опосередкованим.

Отже, основними рушійними силами розвитку особистості є боротьба протилежностей між потребами та можливостями людини.

6. Психологічні механізми формування особистості.

Традиційна виховна практика орієнтується насамперед на використання методів зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання). Спирання на останні дає виховні результати переважно у вигляді моралі пристосування, моралі досягнення власної вигоди. При цьому основними психологічними механізмами у формуванні особистості є зовнішні передумови, наслідування, ідентифікація. Ці механізми забезпечують

опанування дитиною соціальних норм і вимог у межах особистісної взаємодії (щоправда, вони зумовлюють водночас засвоєння соціально несхвальної та відверто антисоціальної поведінки). За таких умов виховний процес має переважно ситуативний характер, він недостатньо керований.

Як зазначив український психолог Г. Костюк, по суті виховання - це керування індивідуальним становленням людської особистості, виховувати означає проектувати поступове становлення якостей майбутньої особистості та керувати здійсненням накреслених проектів.

Отже, психологічні механізми формування особистості у процесі виховання мають містити також рефлексивно-вольові процеси, співпереживання, позитивне емоційне оцінювання, тобто механізми, які апелюють насамперед до самосвідомості людини, до її свідомого, творчого ставлення до суспільних норм і цінностей. Формування особистісних цінностей не зводиться до засвоєння учнями відповідних етичних знань та способів їх реалізації в соціальній поведінці. Необхідно осмислювати їх з позицій усвідомлення вихованцем себе, свого образу "Я" (особистісна рефлексія) у порівнянні з певною моральною вимогою чи колізією. Важливу роль у цьому разі відіграють емоційні переживання, то породжуються безпосередньо внутрішньою активністю людини у процесі розв'язання моральних проблем.

Тема 3. Психологія спілкування і діяльності

План

1. Взаємозв'язок спілкування і діяльності
2. Функції спілкування
3. Види спілкування
4. Психологічний аналіз діяльності

1. Взаємозв'язок спілкування і діяльності.

В цілому у вітчизняній філософії та психології виділяють декілька підходів до аналізу зв'язку між спілкуванням і діяльністю:

- Спілкування розглядається як специфічний вид діяльності (комунікативна діяльність);
- Спілкування розуміється як визначена сторона діяльності і є складовою будь-якої діяльності;
- Спілкування виступає як засіб діяльності ;
- Діяльність розглядається як компонент спілкування.

У спілкуванні виділяють три сторони: комунікація, що розуміється у вузькому значенні слова як обмін інформації між суб'єктом і об'єктом управління; інтеракція – їх взаємодія, що передбачає певну форму організації спільної діяльності; міжособистісна перцепція – процес взаємного пізнання об'єктом і суб'єктом управління один одного як основа для їх взаєморозуміння.

Комунікативна сторона охоплює засоби комунікації, якими є наступні знакові системи:

Вербальні засоби комунікації – мова, пара- і екстра- лінгвістичні системи (інтонація, паузи і т.д.);

Невербальні, або експресивні засоби комунікації – оптико-кінетична система знаків (жести, міміка, пантоміміка), система організації простору і часу комунікації, система “контакту очима”.

Інтерактивна сторона спілкування пов'язана з наявністю різних “стратегій” взаємодії.

Діяльність – це вища форма активності особистості. Її психологічний аналіз здійснюється на основі операційного та мотиваційного підходів. Тому в її структурі виділяють такі складові як мета, мотив, потреба, засоби, дії, операції, результати.

В психології визначають такі основні різновиди діяльності: ігрова, навчальна, праця, які є основною рушійною силою вікового психічного розвитку особистості.

Спілкування і діяльність є взаємообумовленими процесами, в ході яких вирішуються проблеми між особистісного сприйняття та взаєморозуміння.

2. Функції спілкування.

Функції спілкування доцільно розглядати на двох рівнях: інтегральному та локальному.

На інтегральному рівні спілкування можна виділити наступні функції:

- Регулятивна функція – дозволяє організовувати спільні дії, планувати, узгоджувати, координувати і оптимізувати взаємодію.
- Функція соціального контролю. Способи вирішення задач, принципи і форми взаємодії мають виражений нормативний характер. Їх регламентація в розпорядженнях, вказівках, в групових і соціальних нормах забезпечує цілісність і організованість спільних дій виконавців.
- Функція соціалізації – одна з найбільш важливих. Включаючись в спільну діяльність і спілкування, молоді працівники не лише освоюють комунікативні уміння і навички, але й вчаться швидко орієнтуватися в співбесідникові, ситуації спілкування і взаємодії, слухати і говорити, що є важливим як в плані міжособистісної адаптації, так і для здійснення безпосередньої професійної діяльності.
- Соціально-педагогічна функція. У процесі спілкування здійснюється навчання, виховання і розвиток особистості працівника, передається практичний досвід. Внаслідок систематичних контактів у ході спільної діяльності, учасники спілкування набувають самих різних знань

про себе самих, про партнерів, про способи найбільш раціонального вирішення поставлених перед ними задач.

На локальному рівні розглядаються функції, що реалізуються у процесі конкретної взаємодії і забезпечують досягнення визначених цілей в процесі спілкування:

- Контактна, ціллю якої є встановлення контакту як стану взаємостановності керівника і підлеглого до прийому і передачі повідомлення і підтримання взаємозв'язку у формі взаєморієнтованості.

- Інформаційна – обмін повідомленнями, це перш за все доведення виконавцю управлінського рішення (накази, доручення, завдання), отримання інформації про хід і виконання даного рішення, а також обмін думками, задумами і т.д.

- Спонукаюча, у процесі реалізації якої здійснюється стимуляція активності об'єкту управління, спрямування його на виконання тих чи інших дій.

- Координаційна – взаємна орієнтація і узгодження дій різних виконавців при спільній їх діяльності.

- Функція розуміння, тобто не лише адекватне сприйняття і розуміння змісту повідомлення, але й розуміння партнера один одного(їх намірів, установок, переживань і т. д)

- Амотивна функція – збудження у партнера емоційних переживань(“обмін емоціями”), а також зміна з їх допомогою власних переживань і станів.

- Функція встановлення відносин, яка передбачає усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків підрозділу, в якому буде діяти працівник.

- Функція здійснення впливу, цілю якої – зміна стану, поведінки, намірів, установок, думок, рішень, потреб, активності і т.д.

3. Види спілкування.

В залежності від складу суб'єктів спілкування, розрізняють такі його типи: міжособистісне спілкування, спілкування в системі “індивід-група”, публічне спілкування та ін.

По переважанню тих чи інших засобів, спілкування може бути мовним (вербальним), безмовним (невербальним) та комбінованим.

В залежності від предмету, можна виділити наступні види людського спілкування:

а) вільне спілкування, предметом якого є саме спілкування. У його процесі людина задовольняє одну із основних потреб – потреба в спілкуванні.

б) ділове, або діяльнісне спілкування, предмет якого знаходиться поза спілкуванням. Його можна розглядати як структурний елемент будь-якої спільної діяльності.

в) ігрове спілкування, що обслуговує такий специфічний вид діяльності людини як гра;

г) ритуальне спілкування, змістом якого є соціально значущих ритуалів (поздоровлення, вираження співчуття і т.д.). Воно в значному ступені визначається правилами і нормами етикету.

За взаємним статусом учасників спілкування може бути:

а) співвіднесеним, тобто спілкування рівних за статусом осіб;

б) співпідлегле – один з партнерів знаходиться в статусі підлеглості іншому. Управлінське спілкування завжди є співпідлеглим згідно посадового статусу його учасників.

За направленістю чи орієнтованістю виділяється два види:

а) особистісно-орієнтовані, коли звертання адресоване конкретному партнеру чи партнерам;

б) соціально-орієнтовані, де звертання адресоване групі, колективу, певній спільності людей як єдиному цілому.

За ступенем бажаності ефекту, що досягається:

- а) необхідне спілкування – без такого спілкування спільна діяльність стає практично неможливою, саме таким є управлінське спілкування;
- б) бажане спілкування, яке сприяє більш успішному вирішенню задач діяльності;
- в) нейтральне – не перешкоджає, але й не сприяє вирішенню задач діяльності;
- г) небажане – міжособистісні контакти, які затрудняють досягнення цілей спільної діяльності.

По наявності опосередкованості можна говорити про безпосереднє і опосередковане спілкування. При цьому опосередковане спілкування має різновиди:

- а) спілкування опосередковане технічними засобами передачі усної мови (телефон та інше);
- б) документальне спілкування, тобто опосередковане матеріальними носіями, зафіксоване з використанням писемних знаків;
- в) спілкування, опосередковане технічними засобами писемного тексту (телефакс, комп'ютерні мережі і т.д.).

За функціональним призначенню необхідно виділити види, за допомогою яких вирішуються ті чи інші задачі в спілкуванні. У якості таких видів можуть виступати:

- а) наказ, його задачею є доведення управлінського рішення до виконавця;
- б) бесіда – використовується для здійснення психологічного впливу на підлеглого, отримання додаткової інформації про різні елементи оперативної обстановки;
- в) нарада, проводиться з метою отримання додаткової інформації для прийняття рішення, обговорення його різних варіантів;
- г) звіт, у процесі якого здійснюється контроль виконання рішень;

д) переговори, під час яких вирішується задача прийняття спільного рішення суб'єктами управління.

Що найбільше характерно для цього, іншого, аспекту спілкування?

- по-перше, зміст конкретної комунікації може бути надзвичайно різноманітним: від розмови 3-літніх малюків до бесіди вчених на науковому симпозіумі;

- по-друге, ефективність спілкування пов'язана насамперед саме із цією функцією;

- по-третє, комунікація в спілкуванні завжди є значущою для його учасників, оскільки обмін інформацією відбувається не «просто так», а заради досягнення якихось цілей, задоволення якихось потреб;

- по-четверте, комунікація в спілкуванні — це, насамперед, вплив: у випадку успіху комунікації відбувається зміна в уявленнях про світ у того, кому вона була адресована.

До основних видів комунікації прийнято відносити вербальну та невербальну. Про невербальну комунікацію ми докладно говорили в попередньому розділі.

Розглянемо детальніше вербальну комунікацію, зокрема різноманітні форми міжособистісного спілкування. До них можна віднести і коротку розмову віч-на-віч, і переконливу бесіду «по душах», і роз'яснення своїх вимог, і суперечку з ряду питань, і спробу домогтися згоди з якої-небудь проблеми. Однак у процесі спілкування нерідко виникають труднощі, нерозуміння. Причиною їх можуть бути комунікативні бар'єри, що виникають у процесі спілкування.

4. Психологічний аналіз діяльності.

Діяльність — це форма активного свідомого ставлення людини до навколишнього світу. Вона поєднує біологічну, соціальну та духовно-

культурну сутність людини. Діяльність постає як засіб перетворення природи на предмети споживання, творіння культури. Характерними ознаками діяльності людини є:

1. Вона діє під впливом тих чи інших мотивів для задоволення певної потреби.
2. Вона існує завдяки взаємодії із навколишнім середовищем.
3. Обмінюється інформацією з іншими людьми, тобто бере участь у спілкуванні.
4. З самого початку життя людина грається, вчиться, а далі – працює.
5. Відчуває вплив умов життя як на рівні оточення (мікро середовище), так і на рівні суспільства (макросередовище).
6. Діяльність носить (має) цілеспрямований і усвідомлений процес.

Отже, необхідна умова людської діяльності – психічні процеси. Вони орієнтують людину до навколишньої дійсності, спрямовують її діяльність. Діяльність впливає на розвиток свідомості, а свідомість впливає на розвиток діяльності.

Діяльність – це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомлюваною метою.

Основними різновидами діяльності людини є ігрова, навчальна, трудова діяльність, які здійснюються за допомогою таких засобів як: знання, уміння, навички.

Ігрова діяльність – це засіб пізнання зовнішнього світу, відображення його у формі відчуттів, сприймань, уявлень. Це такий вид діяльності, продуктом якої є сам її процес (наочно-дійова, наочно-образна, словесно-логічна).

Навчальна діяльність – це свідомо і цілеспрямована діяльність, яка полягає у засвоєнні знань, вироблених людством з метою підготовки

людини до майбутньої трудової діяльності. Це такий вид діяльності, продуктом якої є знання, вміння, навички.

Праця – свідомо діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ. Вона є необхідною умовою існування і розвитку людини.

Згідно мотиваційного підходу до вивчення структури діяльності в ній виділяють: потребу, мету (ціль), мотиви та засоби. За операційним підходом – дії та операції. Окрім цих елементів виділяють завдання, умови та способи діяльності.

Психологічна структура діяльності

Засоби	Результат
--------	-----------

П _____	М _____	Д _____
---------	---------	---------

З _____	Ц _____	д _____
---------	---------	---------

У _____	С _____	О _____
---------	---------	---------

П - потреба – необхідність у чомусь.

З – завдання – сукупність вимоги (мети) та умов, за яких треба його розв’язати (задовольнити)

У – умови, зовнішні та внутрішні фактори, які зумовлюють діяльність.

М – мотиви, потяг до дії на основі потреби.

С – спосіб, сукупність прийомів та методів діяльності, які забезпечують результат.

Ц – ціль (мета), бажаний результат діяльності.

Д – діяльність – завжди проявляється у внутрішній мотивації.

д – дія – спрямованість на досягнення певної мети – операція, спосіб досягнення мети дії.

Традиційно виділяють два рівні психологічної структури діяльності: мікроструктуру і макроструктуру.

Мікроструктура діяльності: мотив – ціль – спосіб, засіб – результат (навіщо робити? Чому робити? Чим і як робити? Що вдалося зробити?).

У макроструктурі діяльності виділяють 4 основних блоки:

1. Спонукально-ціннісний (мотиви, цілі)
2. Прогностично-проективний (прогнозування, вибір, планування)
3. Виконавчо-реалізуючий (способи, засоби, результат)
4. Оцінно-порівняльний (аналіз, виявлення неузгодженості в результатах і процес їхнього досягнення)

Засобами здійснення діяльності для людини є такі інструменти, якими вона користується, виконуючи різні дії та операції (знання, уміння, навички). Розвиток засобів діяльності призводить до її вдосконалення, у результаті чого діяльність стає більш продуктивною та якісною.

Тема 4. Людина в колективі

План

1. Поняття спільності, групи, колективу
2. Формування трудового колективу

1. Поняття спільності, групи, колективу.

Людина живе, розвивається і діє в групі. У колективі і під його впливом відбувається становлення особистості. Проте, не кожна спільність людей, у яку входить особистість, можна назвати колективом. Групою можна назвати будь-яке об'єднання людей, незалежно від того, якого характеру зв'язки виявляються між її членами.

Група — дві чи більше особи, що взаємодіють одна з одною, знають одна про одну та мають спільну мету.

В одних групах є лідер, інші можуть обходитися без нього. Незалежно від того, є в групі лідер чи ні, будь-якій групі властива динаміка. Індивіди, взаємодіючи один з одним, змінюють свої установки й поведінку.

Групові норми — це прийняті в групі правила поведінки. Ніхто не може наказати нам, яку зачіску зробити, який одяг вдягти, коли їсти, але, проте, члени будь-якої групи дотримуються певних правил.

Цілі діяльності групи можуть бути кооперативними і змагальними. Кооперативні цілі — цілі, досягти яких можна за умови спільної роботи.

Змагальні цілі можна досягти, лише змагаючись один з одним.

Існує багато підходів до визначення груп, і майже всі автори підкреслюють, що учасники груп повинні, перш за все, психологічно усвідомлювати існування один одного і конкретну функцію.

Інші визначення є більш обмеженими, вузькими і характеризують лише окремі аспекти груп:

- група - це дві особи або більше, які взаємодіють одна з одною так, що кожна особа впливає на інших і одночасно перебуває під впливом інших осіб;

- група - це певна кількість працівників (з адміністрації, або така, що не належить до управлінського персоналу), яка дотримується певних норм і прагне задовольняти свої потреби досягненням групової мети.

Отже, з точки зору психології, група — це дві чи більше осіб, які взаємодіють так, що кожна особа впливає на інших і водночас перебуває під їх впливом.

У поданих визначеннях слід звернути увагу на характерні ознаки будь-яких груп: наявність спільної мети, взаємний вплив членів групи один на одного та на поведінку групи в цілому, наявність певних норм поведінки.

Згуртованістю групи називають близькі стосунки між її членами, їх готовність підтримувати один одного. У членів згуртованої групи добре розвинуте почуття групової ідентичності. Вони, як правило, тримаються разом, завжди готові підставити плече і прийти на допомогу один одному, віддані інтересам групи. Вони емоційно втягнуті в справи своєї групи, радіють її успіхам і переживають невдачі. Атмосферу згуртованих груп

відрізняє особливий високоморальний дух. Отже, згуртованість – це міра потягу членів групи один до одного і до групи вцілому, характеристика ступеня їх єдності, сумісності. Сумісність як процес взаємної діяльності реалізується протягом певного відрізка часу і характеризується адаптивними особистими можливостями членів групи.

Групова діяльність має очевидні переваги над індивідуальною. Інформація, якою володіють окремі члени групи, підсумовується, і члени групи, використовуючи її, можуть пропонувати різні шляхи вирішення проблем. Отже, знижується ймовірність помилок, неминучих у процесі індивідуальної роботи. Однак у груповій роботі і свої обмеження, головне з яких — ліміт часу. Для того, щоб вирішити проблему чи впоратися з якимись завданнями, групі потрібно більше часу, ніж окремій людині.

Важливим фактором групової продуктивності є кількісний склад групи. При вивченні малих груп виявилось, що ідеальний склад групи — це п'ять чоловік. Великі групи, як правило, інертні, непродуктивні та виявляють тенденцію дробитися на фракції.

Є інші фактори, що впливають на групову продуктивність. Надмірний конформізм і покірність можуть заважати членам групи висловлювати нові оригінальні ідеї. Член групи, щоб догодити більшості, може відмовитися від своєї точки зору, навіть якщо впевнений у своїй правоті. Він може дотримуватися прийнятих у групі правил і виконувати роль покійного виконавця чужої волі, навіть якщо розпорядження суперечать його власним переконанням.

В умовах групового спілкування і взаємодії люди часто виявляють специфічні властивості, що дістали назву соціально-психологічних феноменів групової поведінки.

У роботі, пов'язаній з управлінням персоналом, від прийому співробітника на роботу й аж до звільнення його з організації від 50 до 80 % робочого часу менеджерів витрачається на групові види діяльності. Керівник мусить розуміти особливості групової роботи.

Поведінка окремих людей часто здається дуже дивною, особливо якщо немає очевидного пояснення цієї поведінки, але поведінка в групах може бути ще більш дивною. Отже, підсумуємо вищезазначене:

- люди співпрацюють у групах, перебуваючи в стосунках повної взаємозалежності;
- члени однієї групи підпорядковують свою поведінку загально прийнятим у групі нормам і домагаються спільної мети;
- групи мають неоднакові функції. Усі вони є спеціалізованими;
- індивіди є членами одночасно багатьох груп. Існують постійні, тимчасові й випадкові групи;
- деякі групи є вільними, інші мають обов'язковий характер (родина, нація); робочі групи можуть бути формальними і неформальними;
- діяти за нормами групи завжди важко, особливо ззовні; усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб змусити їх дотримуватися групових норм;
- групи в цілому породжують менше ідей, ніж окремі члени групи; однак група продукує кращі ідеї, із кращою проробкою і всебічною оцінкою;
- група здатна приймати більш ризиковані рішення, ніж окремі її члени;
- іноді виникають конфлікти між групами й усередині груп (ми і вони). Конфлікти можуть бути особисті, міжособистісні, між-групові, соціальні.

Розуміння функціонування й життєдіяльності групи є дуже важливим чинником для налагодження ефективного управління.

Людина може досягнути поставленої мети лише в процесі взаємодії з іншими людьми. Форми такої спільної діяльності досить різноманітні. Але всю їх різноманітність можна звести до трьох форм: група, соціальна організація і спільнота.

Соціальну організацію слід розглядати як структуру й систему. Соціальна група є її складовою з властивими їй феноменами.

Усталеним і загальновизнаним є визначення організації як специфічної форми об'єднання групи індивідів (двох і більше), діяльність яких свідомо координує суб'єкт управління, щоб упорядкувати спільну діяльність та успішно досягнути спільної мети. В основі формування організації лежать два соціальні феномени: синергія (об'єднання зусиль учасників організації дає можливість досягти більш високих результатів, ніж ті, які можна отримати шляхом простого підсумовування зусиль ізольованих індивідів); фасилітація (полегшення зусиль за будь-якої спільної діяльності).

Найбільш істотними ознаками організації є такі:

- 1) цілеспрямованість і системність (наявність мети, система ролей-статусів, синхронність діяльності);
- 2) поділ праці та високий рівень спеціалізації (поділ праці по вертикалі й горизонталі, кожен співробітник має свою спеціалізацію);
- 3) ієрархічна структура влади (у вигляді піраміди);
- 4) формалізація діяльності (формальна система правил та інструкцій, кожен співробітник є лояльним щодо організації);
- 5) наявність адміністративної структури, штатних співробітників і публічного офісу;
- 6) контакт соціальних ролей (безособистісна орієнтація членів організації. Кожен клієнт розглядається як нова справа).

Виділяють також формальні та неформальні групи, великі та малі, реальні та умовні.

Формальні групи - це такі групи, що створюються за наказом керівництва для виконання конкретних виробничих або управлінських функцій. В основу формування таких груп покладено розподіл праці по вертикалі (рівні менеджменту) та по горизонталі (підрозділи, відділи, служби на одному управлінському рівні). Прикладом формальної групи є

виробнича бригада, будь-який відділ апарату управління, обслуговуючі та допоміжні служби підприємства.

Неформальні групи - це такі групи, створення та функціонування яких не передбачалося. Вони виникають спонтанно. Основними причинами їх виникнення є незадоволені потреби в допомозі, захисті, спілкуванні, почутті належності у формальній групі, а також симпатії та антипатії.

Мала група характеризується невеликою кількістю контактуючих людей, об'єднаних спільними цілями або завданнями, в якій здійснюється безпосередній контакт між ними.

Велика група – це кількісно необмежена умовна спільність людей, виділена на основі певних соціальних ознак (клас, нація, народність).

Реальна група – група людей, що існує у спільному просторі і часі, члени якої об'єднані реальними взаємовідносинами та між особистими стосунками.

Умовна група створюється за певною, виокремленою ознакою. Особистість, яка входить у неї, не має ні прямих, ні опосередкованих відносин, і члени цієї групи можуть не тільки ніколи не зустрічатися, а й не знати нічого один про одного (вікова ознака, професійна і т.ін.).

Виділяють також і інші різновиди груп.

2. Формування трудового колективу.

Вищою формою організації групи є колектив. Виділяють такі етапи його формування:

1. Початкова стадія розвитку колективу. Коли люди вперше об'єднуються в групу для того, щоб виконати певне завдання, кожний з них виявляється в ситуації, коли передусім він повинен зорієнтуватися. Він відчуває при цьому деякі ускладнення, захищається, намагається

підвищити свою роль в рішенні варті задачі. Люди прагнуть приховати свої почуття, слабості, намагаються бути раціональними.

2. Взаємне розкриття. У той час як на першій фазі на передній план висувається взаємне вивчення, у другій - зростає активна увага до проблем власної групи і власної ситуації. Члени групи пізнають, хто має схоже сприйняття і аналогічні позиції, зближуються між собою; починається критика методів і правил роботи, подолання упереджень по відношенню до певних осіб; відбувається зіткнення думок. Якщо на цій фазі вдається вивчити і взяти до уваги слабкі і сильні сторони членів групи, тоді з'являється можливість дізнатися причини низьких результатів роботи і скоректувати подальші дії.

3. Консенсус і кооперація. Після того як група у другій фазі вирішила міжособистісні проблеми, різко зростає взаємна довіра співробітників. Група стає більш відкритою і відчуває себе більш вільною в тому, щоб заперечувати або приймати методи роботи і способи дії. На цій фазі група виявляє високу міру міцності все більша згода встановлюється відносно цілей роботи і задач спільних дій.

4. Оптимальний колектив. Якщо група досягає цієї стадії, то це означає ідентифікацію різних членів групи з цілями групи і її загальною задачею. Внутрішня взаємодія в групі характеризується взаємною відвертістю, постійним зворотним зв'язком, спільним обліком результатів і прагненням до поліпшення загальної ситуації суперництво поступається місцем кооперації. Досягти саме цієї стадії взаємовідносин в групі має ставити собі за ціль не тільки керівник а й кожен працівник. Функціонування колективу як єдиного організму дозволить не тільки виконувати задачі, які стоять перед ним, а й допоможе вирішити ряд проблем пов'язаних з психологічним сумісництвом кожного працівника.

Тобто, колектив – це вище об'єднання групи, життєдіяльність якої визначається цілями і завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного та індивідуального розвитку, в якій функціонує

самоврядування, а стосунки між членами групи є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху.

Колектив – суспільна група, згуртована єдністю ідейно-моральних, ділових та між особових стосунків, що склалися в процесі спільної діяльності і спілкування на основі єдності соціально-значущих завдань, відповідальності та організації. Це група, що характеризується організованістю і психологічною згуртованістю при досягненні спільних цілей діяльності.

Структура колективу витікає з його функцій, складається з: ділових (організаційних) і психологічних (між особових) зв'язків його членів. В колективі, за умови ідеального розвитку, більшість його членів отримує моральне та матеріальне задоволення. Інтегруючою основою колективу є принцип колективізму (виявлення інтересу до справи і потреб інших, доброзичливі стосунки і т.д.).

Колектив здійснює формуючий, виховний вплив на особистість. В ньому людина має можливість розвиватися і само реалізуватися. Проте, кожна особистість має вплив на колектив. Це відображується в явищах лідерства, авторитету та влади.

Колектив має історію, минуле, справжнє і майбутнє, чого не має натовп чи група.

Тема 5. Людина в колективі

План

1. Поняття соціально-психологічного клімату колективу
2. Чинники, що впливають на соціально-психологічний клімат колективу
3. Стадії розвитку соціально-психологічного клімату колективу
4. Міжособисті відносини

1. Поняття соціально-психологічного клімату колективу.

Одним з важливих чинників групового розвитку є морально-психологічний клімат, який склався в конкретній групі. Соціально-психологічний клімат колективу – якісний аспект міжособистісних стосунків, що виявляється у сукупності внутрішніх умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості в групі.

Морально-психологічний клімат в колективі характеризують як позитивні, так і негативні ознаки. До позитивних ознак соціально-психологічного клімату належать:

- наявність позитивної перспективи для групи і кожного її індивіда;
- взаємодовіра і висока взаємовимогливість у колективі;
- ділова критика;
- вільне висловлювання власної думки;
- відсутність тиску керівників на підлеглих;
- достатня поінформованість працівників про цілі і задачі організації;
- задоволеність працею й належністю до групи;
- прийняття на себе відповідальності за стан справ у колективі.

Негативним ознаками соціально-психологічного клімату є дезінтеграція групи, нечітко визначені права та обов'язки осіб організації, відсутність чітко налагодженої системи комунікацій, наявність проблем адаптації до умов організації тощо.

Якість і продуктивність праці в колективі належать не тільки від організації діяльності, оснащеності, умов а й від рівня групового розвитку, міжособистісних стосунків, психологічної сумісності, згуртованості, стилю керівництва.

Морально-психологічний клімат колективу виявляється у стосунках, що формуються на основі об'єктивних і суб'єктивних зв'язків між людьми. Адже за безпосередніх контактів усі зв'язки між працівниками набувають

емоційного забарвлення, яке визначається ціннісними орієнтаціями, моральними нормами, особистісними інтересами. Емоційний настрій є наслідком розвитку певних психічних станів у трудовій діяльності, які виникають не під впливом умов та особливостей діяльності, а під впливом міжособистісних стосунків.

Соціально-психологічний клімат утворює переважаюча і відносно стійка духовна атмосфера або психологічний настрій колективу, що виявляється у ставленні людей один до одного та до спільної справи (Паригін Б.Д.). Головне, що обумовлює соціально-психологічний клімат (надалі — СПК) — це емоційний стан чи настрій колективу. Настрій виступає своєрідним підсумком подій у долі людини.

СПК має дві основні характеристики: предметність та емоційність.

Предметність у СПК колективу розкривається як спрямованість уваги особистості на діяльність групи і особливості сприймання людиною цієї діяльності.

Емоційність як компонент СПК відображає задоволеність (захоплення, радість, ентузіазм) або незадоволеність (обурення, агресивність, депресія), що переживають у групі.

Соціально-психологічний клімат обумовлює ставлення особистості і через них впливає не тільки на взаємовідносини, але й на світосприйняття, світорозуміння, самопочуття кожного члена групи. (Див. Схему .)

Структурою соціально-психологічного клімату визначається його важлива роль у життєдіяльності особистості й колективу, яка розкривається у наступних його функціях:

- 1) створює безпосередні умови життєдіяльності особистості у групі;
- 2) забезпечує зворотній зв'язок про взаємодію особистості із соціальним оточенням;

3) виступає фактором спільної виробничої діяльності, дія якого має суперечливий характер: або стимулюючий, який виникає при здоровому і сприятливому СПК, або гальмуючий, породжений негативним, шкідливим СПК. Водночас саме вплив на діяльність є критерієм оцінки СПК;

4) виливає на розвиток особистості залежно від свого характеру, сприяючи формуванню або відповідальності, дисциплінованості, організованості, комунікативних якостей або виникненню агресивності, недовіри, підозрілості, заздрості тощо;

5) обумовлює психічний стан і здоров'я особистості. При позитивному СПК психічний стан характеризується бадьорістю, піднесеністю, активністю. Він сприятливий для фізичного здоров'я. При негативному СПК виникають напруга, відчуженість, образа, депресія, які несприятливі для здоров'я.

Вплив СПК на особистість торкається всіх рівнів її діяльності та життєдіяльності. Тому важливо піклуватись про створення позитивного СПК, що водночас забезпечує найвищу задоволеність працівників своїм життям.

Які фактори впливають на забезпечення оптимального соціально-психологічного клімату в колективі? Вони надзвичайно різнопланові, мають своїм джерелом як широкі соціальні умови, так і індивідуальні особливості кожного працівника.

На сучасному високотехнологічному виробництві людський фактор виступає провідним і вирішальним, вимоги до нього ускладнюються, а проблеми соціально-психологічного клімату загострюються. Конкретними причинами цього є:

1) зростання психічної напруги (темпу, ритму сучасного виробництва);

2) зростання духовних потреб і запитів особистості (у самовираженні, самоствердженні, визнанні, престижі);

3) зростання вимог до культури спілкування;

4) відчуження від процесу виробництва (виконання посадових функцій на окремій ділянці роботи без прямого впливу на кінцевий результат).

Умови оптимального соціально-психологічного клімату спрямовані на задоволення потреб працівників, які необхідно враховувати і сприяти їх задоволенню. Серед таких потреб вирізняють наступні групи.

1. Внутрішні потреби у:

- можливості вибору способів діяльності (їх задоволення забезпечує особистісну активність, відповідальність, захопленість роботою);

- оновленні процесу своєї діяльності — задоволеність змінами та їх темпами.

2. Особистісні потреби у:

- визнанні (заохочення, стимулювання повинні враховувати індивідуальні потреби в них);

- самовираженні.

3. Зовнішні потреби у:

- сприятливому рівні психічної напруги (боротьба із дистрессами шляхом тренінгу, аутогенного тренування);

- чіткому розподілі функцій, вимог, прав і обов'язків, у визначенні перспективи виробництва, підприємства. Невизначеність у цих питаннях шкодить настрою як окремого працівника, так і всього колективу.

Отже, у СПК поєднуються в складному сполученні всі емоційні стани людей в їх різноманітних проявах. Основними рисами сприятливого, здорового СПК є: стійка атмосфера взаємної уваги, шанобливе ставлення до людини, дух товариськості, які поєднуються з внутрішньою дисципліною, принциповістю, відповідальністю, вимогливістю як до інших, так і до себе.

Рівень сформованості в групі (колективі) сприятливого СПК є одним з показників успішної діяльності керівника (лідера), метою і результатом діяльності, а отже – індикатором успішності.

2. Чинники, що впливають на соціально-психологічний клімат колективу.

Соціально-психологічний клімат визначають як стан міжособистісних стосунків, що можуть змінюватися. Динаміка цих змін зумовлена як детермінантами зовнішнього плану (матеріально-технічні, організаційно-управлінські умови), так і особливостями безпосередньої взаємодії (тобто відображенням і розумінням міжособистісних відносин). Стосовно організаційно-управлінських умов, то вони безпосередньо пов'язані з соціально-психологічним кліматом, оскільки соціальна регуляція міжособистісної взаємодії відбувається через систему виробничих відносин, котрі базуються на адміністративно-правових засадах організації. Визначаючи структуру виробничих відносин, організаційно-управлінські умови мало залежать від волі конкретної людини. У цьому розумінні вони є зовнішніми чинниками, які детермінують соціально-психологічний клімат. Водночас внутрішні чинники, тобто явища і процеси, що відбуваються в самій організації, відіграють не менш важливу роль у становленні соціально-психологічного клімату. Ці явища і процеси, які виявляються у таких групових ефектах, як настрій, громадська думка, самопочуття тощо, є наслідком соціально-психологічного відображення мікросередовища.

На соціально-психологічний клімат впливають такі чинники:

1) Наявність у колективі спеціалістів різного рівня майстерності. Це дає змогу працівникам-початківцям бачити свою професійну перспективу, а висококваліфікованим – відчувати повагу молодих. Сукупно це сприяє підвищенню задоволеності з обох сторін.

2) Чисельність групи. Найоптимальніше, якщо група об'єднує три - дев'ять осіб. Якщо вона занадто мала, це породжує занепокоєність із приводу персональної відповідальності. Зі збільшенням чисельності групи ефективність роботи кожного може зростати (до певної межі) за рахунок взаємодії. Групі, в якій до п'ятнадцяти осіб, більш властива цілісність. Зі зростанням її чисельності цілісність втрачається, починають утворюватися дрібніші групи, відносини між якими складаються не завжди сприятливо, що може негативно позначитися на згуртованості колективу загалом. Тому зі зростанням чисельності колективу доцільно структурувати його, організовуючи дрібні підрозділи з нормативно встановленими відносинами. Також необхідно регулювати у колективі кількість працівників з різними мотивами трудової діяльності.

3) Час спільної трудової діяльності. Цей показник тісно пов'язаний з формуванням традицій, стійких норм поведінки, що відчутно впливає на згуртованість, організованість колективу. Водночас він може утруднювати процес адаптації в колективі молодих працівників.

4) Статеві-вікова структура групи. Згуртованість, здоровий соціально-психологічний клімат, як правило, властиві неоднорідним групам, де реалізуються різновікові особливості працівників. У такому колективі багатші взаємини, спілкування, емоції. Інтенсивніший у ньому природний рух кадрів. Це дає підстави для тверджень, що оптимальна модель прийнятного соціально-психологічного клімату передбачає відмінності щодо віку, життєвого досвіду, підвищену увагу до жінок, допомогу молодим тощо.

5) Наявність неформальної структури в колективі. Нерідко у колективі формується неформальна структура, яка має своїх лідерів. Перебування неформальних лідерів в опозиції до формального керівництва різко погіршує клімат у колективі, породжує конфлікти.

6) Автономність, ступінь ізолюваності групи. Відомо, що ізолюваність негативно впливає на згуртованість колективу, а звуження

кола спілкування знижує, вичерпує його цінність. Тому для поліпшення соціально-психологічного клімату доцільно виходити за групові відносини, налагоджувати контакти з іншими колективами, групами.

7) Психологічна сумісність членів групи. Йдеться передусім про групову сумісність, яка є соціально-психологічним показником згуртованості групи, забезпечує безконфліктне спілкування, узгодження індивідуальних дій в умовах спільної діяльності, а також про міжособистісну сумісність – взаємне прийняття партнерів по спілкуванню й спільній діяльності, засноване на оптимальному узгодженні ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб та інших індивідуально-психологічних характеристик.

Групова і міжособистісна сумісність – це передумова згуртованості групи, яка у свою чергу, є одним з процесів групової динаміки, мірою потягу співробітників один до одного та до групи загалом, характеристикою ступеня їх єдності. Основні показники згуртованості:

- рівень взаємної симпатії в міжособистісних стосунках;
- ступінь привабливості групи для осіб, що входять до неї;
- мотиваційна сфера згуртованості індивідів. Індексом згуртованості є частота збігу індивідуальних оцінок, позиції щодо значущих для групи об'єктів. Згуртованість за своїм змістом не тотожна спрацьованості, для якої характерне узгоджене поєднання дій співробітників у часі і просторі.

Виробничий колектив, що являє собою специфічне соціально-психологічне утворення, наповнений системою міжособистісних відносин, що виявляється у вигляді групової активності. Міжособистісні відносини трудового колективу опосередковані цілями й завданнями, що стоять перед підрозділом господарства. Тут відносини, природно, відповідають ідейно-політичним настановам нашого суспільства.

Кожна окрема людина орієнтована на цілком визначену систему цінностей, тобто в кожній людині є своя ціннісна орієнтація. Сукупність індивідуальних ціннісних орієнтацій становить ціннісно-орієнтаційну

єдність колективу (ЦОЄ). Якщо колектив має ПОЄ, що виявляється в спільно-корисній діяльності, то і професійні міжособистісні відносини членів колективу будуть упорядкованими. За таких умов люди, втягнуті в процес вирішення групових задач, усі свої внутрішні проблеми відсувають на другий план: у ході активної роботи майже не залишається місця для особистих переживань.

Дослідження психологів свідчать, що феномен *ЦОЄ* притаманний усім колективам нашого суспільства. Звідси зрозуміло: щоб успішно керувати міжособистісними відносинами трудового колективу, потрібно знати рівень його *ЦОЄ*.

З метою оцінювання цього феномена вдаються до спеціальної методики, яку запропонував Р. Вайсман. Сутність її полягає в тому, що членам колективу пропонується перелік якостей особистості, і кожний повинен вибрати з нього п'ять таких якостей, котрі він вважає найбільш цінними для успішної спільної діяльності. Якості, що містить опитувач, враховують професійну спрямованість досліджуваного колективу. Рівень *ЦОЄ*, %, визначається за формулою:

$$\text{ЦОЄ} = \frac{N - M}{N} \times 100,$$

де N — сума виборів, що припадають на п'ять якостей, які одержали в даній групі максимальну перевагу;

M — сума виборів, що припадають на п'ять якостей, які одержали в даній групі мінімальне число виборів;

N — загальне число виборів, зроблених членами даної групи.

Відповідно до формули, якщо всі без винятку члени колективу виберуть ті ж самі якості особистості, то загальна кількість виборів, що припадають на відповідні п'ять якостей, фактично дорівнюватиме сумі всіх виборів, зроблених членами колективу, тобто N дорівнюватиме N , а M — нулю; уся формула зводиться до одиниці. У результаті значення показника становитиме 100 %, що є свідченням збігу думок групи щодо

ціннісних факторів. Якщо ж розподіл виборів виявиться випадковим (не буде збігів), то показник ЦОЄ дорівнюватиме нулю. Про успішне управління міжособистісними відносинами на рівні професійної діяльності колективу свідчить зростання рівня ЦОЄ. Низький рівень ЦОЄ є показником непогодженості думок і насторожує, оскільки означає, що в міжособистісному спілкуванні колективу існують якісь збої. Якщо незважаючи на зусилля, докладені з метою активізації спільної діяльності працівників щодо вирішення завдань, що стоять перед підрозділом, поліпшення в міжособистісних відносинах не спостерігається, то є підстави припускати, що в колективі існують негативні тенденції на рівні неформальних груп.

3. Стадії розвитку соціально-психологічного клімату колективу.

На першій стадії розвитку колективу переважає формальна структура: працівники звертаються відповідно до посад поведінковими стереотипами, придивляються один до одного, справжні почуття частіше за все переховуються, цілі і методи роботи спільно не обговорюються, колективна робота виявляється слабо.

На другій стадії відбувається переоцінка особистих і ділових якостей керівника, складається думка про колег, починається процес формування угруповань всередині колективу, можлива боротьба за лідерство. Розбіжності обговорюються більш відкрито, робляться спроби поліпшити взаємовідносини всередині робочої групи. Нарешті, “притирка” закінчується, чітко переглядається неформальна структура, колектив досягає певної міри координації дій своїх членів.

Виникаюча при цьому групове об’єднання може мати позитивну, негативну або конформістську направленість. У першому випадку перша група сприймає кращі ділові і етичні якості своїх членів, люди своєю

приналежністю до даного колективу, виникаючі проблеми вирішуються по-діловому, ініціативно і творчо.

У другому випадку велика частина енергії колективу витрачається на участь в конфліктах між різними угрупованнями, неформальними і формальними лідерами, з'ясування відносин з іншими підрозділами. Виробничі проблеми якби відходять на другий план. Конформістська направленість характеризується чисто зовнішньо, показною заінтересованістю працівників в результатах їх трудової діяльності, байдужістю до колективних зусиль.

Сфера інтересів співробітників знаходиться поза робочою групою: суспільно-політична діяльність, сім'я, особисті проблеми і т.д.

Морально-психологічний клімат робочої групи істотним образом залежить від її структури. Структура колективу, тобто реально існуюча сукупність взаємовідносин членів групи, що виникла в процесі спільної діяльності і спілкування, досліджується на двох рівнях формальному і неформальному.

Якщо формальна структура пов'язана з посадовим статусом членів групи, впорядкованими, то неформальна структура складається на основі відносин, зумовлених психологічними якостями членів колективу.

Неформальна структура складається під впливом психологічних механізмів регуляції колективної діяльності адаптації, комунікації, ідентифікації і інтеграції.

4. Міжособисті відносини.

Потреба у пізнанні між особових відносин визначається тим, що вони являють собою такий феномен, який за характером взаємодії виступає визначаючим регулятором поведінки кожної людини, головним компонентом забезпечення комунікативного фону в його стихійній

взаємодії з іншими людьми, змісту клімату в організованих групах людей і спрямованості руху всього суспільства.

У психології є ряд підходів до розуміння їх сутності: міжособисті відносини (МВ) – відображення об'єктивних зв'язків і взаємодії між людьми, які є членами одного колективу. Дивлячись на виділення емоційного та предметного боку СПК, МВ визначають як емоційні зв'язки між людьми, які налаштовують їх на певний тип взаємодії та взаємозв'язки між людьми в групах, в яких вони зайняті певною діяльністю. Тому, це є безпосередні зв'язки, які складаються в реальному житті людей між собою за будь-яким видом діяльності.

Оскільки МВ – це безпосередні зв'язки між людьми, то їх сутність – безпосередність. Вони проявляються у формі психологічного контакту, який є невидимою нетрансформуючою нашими органами відчуттів у свідомість, а тому і неосвоєну ним духовну нитку, по якій йде інформація від однієї людини до іншої, в результаті якої виникає інтерес один до одного, емоційно-почуттєве взаємопроникнення, взаєморозуміння і налаштування на взаємодію. Дякуючи цій властивості психологічної контактності – МВ виступають свого роду соціальною «клеючою» субстанцією. Ними люди «склеюються» в певні спільноти – мікро-, первинні чи вторинні групи «цементуються» в колективи, згуртовуються для певного реагування на обставини життя, налаштовуються на певну діяльність. Ця «склеєність» застерігає їх від зіткнень, конфліктів, стримує, гальмує, служить проти них соціальною «протиотрутою».

У структурі МВ виділяють: поведінку, емоційний та пізнавальний компоненти. Поведінка полягає у співвідношенні особистості, що вступає у між особові відносини своїх рис характеру, поведінки з групою, в якій буде діяти (з ким поведешся - того і наберешся). Емоційний компонент визначається співвідношенням чуттєвої сфери особистості і групи (потреба в увазі може задовольнятися лише певними діями людей по наданню уваги). Пізнавальний компонент пов'язаний з пізнанням особистістю рис її

партнерів по взаємозв'язку на предмет її реалізації, особливостей участі в ній, в її результатах.

МВ є досить цікавими і різноманітними: опосередковані і безпосередні, трудові і нетрудові, офіційні і неофіційні і т.д.

Отже, чим ширше коло МВ у групі, їх спрямованість та багаторівневість, тим є можливість функціонувати більш стабільно групі та утримувати спокій, порядок і дисципліну, що є завданням і метою діяльності будь-якої спільноти.

Для працюючих колективів характерними є товариські відносини. Вони виникають у спільній діяльності, підпорядковані інтересам суспільства. Функціями таких відносин виступають спів дія та взаємодопомога у значущій, суспільно-корисній спільній діяльності. Товариські відносини орієнтовані на співробітництво, взаємодопомогу, взаємо підтримку, в інтересах отримання максимальних виробничих результатів. Для товариських відносин симпатія не обов'язкова, головними є ділові якості, ставлення до праці і спільної діяльності, організованість, дисциплінованість. Основною ознакою є справедливий розподіл відповідальності, прагнення кожного брати відповідальність на себе.

Найповніше суб'єктивний характер МВ виявляється в сумісності людей. Сумісність – це оптимальне поєднання якостей людей у процесі взаємодії, що сприяє успішному виконанню спільної діяльності. Психологічна сумісність передбачає спільність поглядів, переконань, цінностей, ставлень і т.д. Усе це найбільше духовно зближує людей. Її відсутність у групі людей, включених у виконання суспільно чи особистісно значущої діяльності, за певних умов, може спричинити конфлікт.

Рекомендована література

1. Варій М.Й.
Психологія.-К.: Центр учбової літератури, 2007.-288с.
2. Вітенко І.С., Вітенко Т.І.
Основи психології.-Вінниця: Нова книга, 2008.-256с.
3. Ільїна Н.М.
Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях.-Суми: ВТД Університетська книга, 2009.-239с.
4. Киричук О.В., Роменець В.А.
Основи психології.-К.: Либідь, 2008.-632с.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Марченко В.М.
Психологія: Схеми, опорні конспекти, методики.-К.: Ельга, Ніка-Центр, 2007.-320с.
6. Макарова Л.Л., Синельников В.М.
Загальна психологія.-К.: Центр навчальної літератури, 2005.-200с.
7. Максименко С.Д.
Загальна психологія.-К.: Центр учбової літератури, 2008.-282с.
8. Павелків Р.В.
Загальна психологія.-К.: Кондор, 2009.-576с.
9. Роменець В.А., Маноха І.П.
Історія психології ХХ століття.-К.: Либідь, 2008.-992с.
10. Семенова А.В.
Основи психології і педагогіки.-К.: Знання, 2007.-341с.
11. Степанов О.М., Фіцула М.М.
Основи психології і педагогіки.-К.: Академвидав, 2008.-504с.
12. Трофімов Ю.Л.
Психологія.-К.: Либідь, 2008.-560с.

Щербак Оксана Григорівна

ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК (КУРС ЛЕКЦІЙ)

Суми, РВВ, Сумський національний аграрний університет, вул.. Кірова 160

Підписано до друку: 2011 р. Формат А5 Гарнітура Times New Roman

Тираж 200 примірників Замовлення Ум.друк.арк. 3,04